

บทที่ 3

ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของภาคตะวันออก

การศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์ของภาคตะวันออกเดิมถือเป็นส่วนหนึ่งของภาคกลางแต่ในปัจจุบันได้รับการยกฐานะเป็นภูมิภาคหนึ่งของประเทศไทย พบว่าภาคตะวันออกมีพื้นที่อยู่ติดชายฝั่งอ่าวไทยด้านตะวันออก นับเป็นอีกภูมิภาคหนึ่งที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจของประเทศในอันดับต้น ๆ ของประเทศ เนื่องจากเป็นแหล่งอุตสาหกรรมใหญ่ที่สุดของประเทศไทย (เกื้อกูล ดิประสงค์, 2546, หน้า 1-2) ซึ่ง รัชชปูลณโฑทก (การสัมภาษณ์ส่วนบุคคล, 12 กุมภาพันธ์ 2552) กล่าวว่า นอกจากนี้ภาคตะวันออกยังเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรที่หลากหลายมากที่สุดภูมิภาคหนึ่งของประเทศไทย มีทั้งพื้นที่ภาคเกษตรกรรม เช่น สวนยางพารา สวนผลไม้ และอัญมณี รวมไปถึงแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงระดับโลก เช่น พัทยา บางแสน เกาะเสม็ด เกาะช้าง เป็นต้น

การวางแผนในระยะยาวของรัฐบาลได้มีการวางแผนให้ภาคตะวันออกเป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจและการคมนาคมขนส่งแห่งใหม่ประเทศไทย เป็นเมืองท่าอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก การท่องเที่ยว และการบริการที่ได้มาตรฐานระดับสากล เป็นฐานอุตสาหกรรมหลักเพื่อการส่งออก ที่มีระบบการคมนาคมขนส่งทันสมัย เป็นประตูเปิดระดับนานาชาติ (international gateway) เชื่อมโยงภูมิภาคโดยรอบ (สุชาติ ดันเจริญ, 2552)

การศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์ของภาคตะวันออกจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่มีหลักฐานชัดเจนเกิดขึ้นในราวสมัยอยุธยา พบว่า ภาคตะวันออกจะเป็นเมืองสำคัญชายฝั่งทะเลมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น แต่ไม่ค่อยมีเรื่องราวปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารมากนัก เพราะเหตุว่าเป็นเมืองที่สงบสุข ข้าวปลาอาหารบริบูรณ์ไม่เคยเกิดข้าวยากหมากแพง ส่วนปัญหาด้านการเมืองก็ไม่เคยคิดกบฏต่อราชธานี จึงไม่มี

เหตุการณ์สำคัญที่จะเขียนไว้ในพระราชพงสาวดาร หรือเรื่องราวร้ายแรงที่พระราชพงสาวดารจะต้องบันทึกไว้

เรื่องราวเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ในหัวเมืองภาคตะวันออกเฉียงเหนือมาก ในเอกสารประวัติศาสตร์จะพบอยู่บ้างก็กระท่อนกระแท่นไม่ค่อยจะต่อเนื่อง (กรมศิลปกร, 2483) ที่มีการกล่าวถึงมากที่สุดก็เป็นเรื่องราวประวัติศาสตร์เกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่ทรงพาไพร่พลหนีจากอยุธยาหลังกรุงแตก ในปี พ.ศ. 2310 มาสร้างกำลังทางหัวเมืองตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อกลับไปกรุงศรีอยุธยา โดยข้อมูลทางประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่เป็นข้อมูลเกี่ยวกับการเดินทัพของสมเด็จพระเจ้าตากสินที่ผ่านนครนายก ปราจีนบุรี ชลบุรี ระยอง จนถึงการเข้าตีเมืองจันทบุรี และตั้งที่รวบรวมไพร่พล ณ เมืองจันทบุรี เป็นต้น

แต่อย่างไรก็ตาม ได้มีพยายามของนักวิชาการหลายท่าน เช่น ศรีศักร วัลลิโภดม ธวัช ปุณโณทก ชัยยนต์ ประดิษฐศิลป์ เป็นต้น ได้พยายามศึกษาพัฒนาประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจการเมือง กลุ่มชนและวัฒนธรรมของภาคตะวันออกเฉียงเหนืออย่างเป็นระบบ แม้ว่าหลักฐานที่สามารถค้นได้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีไม่มากนักอย่างที่ได้อ้างมาแล้วในข้างต้น ทว่าหลักฐานร่องรอยที่เป็นที่เป็นผลผลิตทั้งในเชิงวัฒนธรรม หลักฐานทางโบราณคดี อุตลักษณ์ จากอดีตถึงปัจจุบัน ทำให้เรา พบว่า รากฐานของภาคตะวันออกเฉียงเหนือไปไกลกว่าสมัยอยุธยาที่มีรากฐานทางประวัติศาสตร์ที่น่าสนใจไม่แพ้ภูมิภาคอื่น ๆ เห็นได้อย่างชัดเจนจากหลักฐานเมืองโบราณในเขตจังหวัดปราจีนบุรี และเมืองโบราณในเขตพนัสนิคมจังหวัดชลบุรี เป็นต้น ซึ่งร่องรอยหลักฐานทางประวัติศาสตร์เหล่านี้ ทำให้เราเห็นว่า ต้นกำเนิดสายธารทางอารยธรรมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีมาอย่างต่อเนื่องยาวนานและมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมทั้งเขมร จีน ไทย ผสมกลมกลืนกันไป ในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีพื้นฐานทางด้านวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน อันเป็นผลมาจากการอพยพโยกย้ายตามอิทธิพลด้านการเมืองการสงคราม และบางกลุ่มเข้ามาค้าขายตั้งหลักแหล่งทำมาหากิน

ดังหลักฐานการขุดค้นแหล่งโบราณคดี “โคกพนมดี” อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี ส่วนโบราณสถานสมัยของขอมพบอยู่ทั่วไปในเขตจังหวัดปราจีนบุรี สระแก้ว และจันทบุรี เช่น ปราสาทหินในเขตจังหวัดสระแก้ว (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2543)

และเมืองเพนียดหรือเมืองกาไวในพื้นที่อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรีปัจจุบัน โดยการศึกษาของนักประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและปราชญ์ชาว พบว่า เมืองเพนียด เป็นเมืองโบราณปกครองโดยชนพื้นเมือง คือ ชาวชอง เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรจันทบูร ที่เรียกว่า เพนียด เป็นอาณาจักรที่อยู่ในสมัยเดียวกับอาณาจักรเจนละ มีอายุกว่า พันปี การติดต่อการค้ากับจีนอีกด้วย (ธรรม พันธุศิริสด และพระครูธรรมสรคุณ (เขียน ขนุสโร), 2544ค, หน้า 5-10) หลักฐานทางโบราณคดีดังกล่าวเป็นสิ่งยืนยันถึงต้นรากสายธารประวัติศาสตร์ของภาคตะวันออกได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ยังมีประชากรดั้งเดิมที่ตั้งรกรากถิ่นฐานบริเวณที่ราบชายฝั่งทะเลมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ดังหลักฐานการขุดค้นแหล่งโบราณคดี “โคกพนมดี” อำเภอพนมสนิกม จังหวัดชลบุรี ส่วนโบราณสถานสมัยขอมพระนครพบอยู่ทั่วไปในเขตจังหวัดปราจีนบุรี สระแก้วและจันทบุรี เช่น เมืองศรีมโหสถ (อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี) เมืองพะเนียดหรือเมืองกาไว (อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี) เป็นต้น (ธวัช ปุณ โณทก, 2550, หน้า 1-2)

ศรีศักร วัลลิโภดม (2543, หน้า 3-5) ได้อธิบายว่า ภาคตะวันออกเป็นภูมิภาคที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากเมื่อเปรียบเทียบกับภูมิภาคอื่น ๆ และมีผลสัมพันธ์ต่อการเปลี่ยนแปลงในมิติต่าง ๆ อย่างกว้างขวางไม่ว่ามิติทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม การวิเคราะห์ลักษณะพื้นที่ภูมิศาสตร์ ศรีศักร วัลลิโภดม ได้แบ่งพื้นที่ภาคตะวันออกเป็น 2 บริเวณตามลักษณะภูมิศาสตร์ คือ

1. ภาคตะวันออกบริเวณชายฝั่งทะเล
2. ภาคตะวันออกบริเวณที่ลุ่มคอนภายใน

โดยบริเวณแรกครอบคลุมพื้นที่ตั้งแต่จังหวัดสมุทรปราการ จังหวัดชลบุรี จังหวัดระยอง จังหวัดจันทบุรี และจังหวัดตราด ส่วนบริเวณหลังครอบคลุมพื้นที่ในเขตจังหวัดนครนายก จังหวัดปราจีนบุรีและจังหวัดฉะเชิงเรฯ ซึ่งถือว่าอยู่ตอนในไม่ติดกับชายฝั่งทะเล ลักษณะภูมิประเทศทั่วไปของภูมิภาคนี้ คือ มีพื้นที่ด้านหน้าเป็นชายฝั่งทะเลอ่าวไทย ส่วนด้านหลังเป็นเทือกเขาพนมดงรักกั้นเขตแดนออกจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จากหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์พบว่าร่องรอยประวัติศาสตร์ในสมัยเริ่มแรกโดยเฉพาะตั้งแต่เขตอำเภออรัญประเทศ อำเภอวัฒนานคร สระแก้ว อำเภอกบินทร์บุรี อำเภอโคกปีป อำเภอศรีมหาโพธิ์ และอำเภอพนมสารคาม

แต่ที่เป็นบ้านเมืองโบราณที่ใหญ่โตและเป็นเมืองท่าที่ติดต่อกับภายนอกแล้ว ได้แก่ เมืองศรีมโหสถในอำเภอ โศกปีป

เนื่องจากการค้นพบโบราณวัตถุในเขตเมืองที่แสดงอายุในราวพุทธศตวรรษ ที่ 9-10 ร่วมสมัยเดียวกันกับเมืองอุทองในเขตจังหวัดสุพรรณบุรีและเมืองออกแหว ในประเทศเวียดนาม ที่เชื่อว่าเป็นเมืองสำคัญของแคว้นฟูนัน เมืองศรีมโหสถดำรงอยู่ จนถึงสมัยทวารวดีและลพบุรี ถือว่าเป็นเมืองสำคัญของกลุ่มเมืองที่กระจายอยู่ใน เขตองครักษ์ จังหวัดนครนายก ในเขตอำเภอสมรหาโพธิ์ โศกปีป จังหวัดปราจีนบุรี อำเภอพนมสารคาม อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา และอำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี ในส่วนของจังหวัดสระแก้ว วัฒนานครและอรัญประเทศนั้นแม้การศึกษา จะพบร่องรอยชุมชนในยุคประวัติศาสตร์ตอนต้นเหมือนกัน แต่ก็มีรูปแบบ โบราณสถาน คล้ายคลึงไปทางกลุ่มในแคว้นเจนละ ที่อยู่ในสมัยก่อนเมืองพระนครอันมีศูนย์กลาง อยู่ในเขตกำพูชา และมีขอบเขตความสัมพันธ์กับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และเขตจังหวัดจันทบุรีในดินแดนประเทศไทย (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2543, หน้า 31)

ในราวพุทธที่ศตวรรษ 16-17 เมื่อเกิดอาณาจักรกำพูชาได้มีอิทธิพลของขอม จากเมืองพระนครขยายตัวเข้ามาครอบงำแทนรัฐเจนละอิทธิพลของขอมทั้งใน ด้านวัฒนธรรมและการเมืองได้เข้ามามีอิทธิพลในเขตอรัญประเทศจนถึงกบินทร์บุรี ศรีมหาโพธิ์ โศกปีป พนมสารคาม และพนัสนิคม พร้อม ๆ กับการขยายอิทธิพลไปยัง เขตจังหวัดจันทบุรี ที่อยู่ในเขตชายทะเลอีกด้วย (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2543, หน้า 35)

สำหรับภาคตะวันออกเฉียงในเขตบริเวณชายฝั่งนับตั้งแต่สมุทรปราการ ชลบุรี ระยอง จันทบุรี และตราด จากหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ พบว่า พื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงในส่วนที่เป็นชายฝั่งที่ได้มีการพัฒนาการขึ้นเป็นบ้านเป็นเมืองในยุคต้นประวัติศาสตร์ที่อยู่ 2 แห่ง คือ บริเวณอำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี เป็นเมืองโบราณที่เรียกกันว่า เมืองพระรถ มีโบราณสถานและโบราณวัตถุที่บอกอายุได้ว่า มีมาตั้งแต่สมัยทวารวดี และจากหลักฐานทำให้เชื่อได้ว่า ผู้คนที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้มีการนับถือศาสนา ที่หลากหลายทั้งศาสนาพุทธ ศาสนาฮินดู เนื่องจากการพบพระพุทธรูป ธรรมจักร พระนารายณ์สวมหมวกแขก ฯลฯ โดยเฉพาะพระพุทธรูปที่โดดเด่นที่สุด คือ พระพุทธรูป

ประทับเหนือพนัสนิคมและเป็นสัญลักษณ์สำคัญและเป็นที่มาของชื่อ อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี

ในสมัยพุทธศตวรรษที่ 20-21 ลงมาจนถึงปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาทีเดียว เป็นเหตุให้เกิดชุมชนหัวเมืองชายทะเลขึ้นหลายแห่ง ล้วนเป็นบ้านเล็กเมืองน้อยและบางแห่งก็ไม่ถาวร มีการเคลื่อนย้ายไปตามความเหมาะสมของกิจกรรมในการเดินเรือ จึงไม่วางกำหนดตำแหน่งหัวเมืองสำคัญได้ชัดเจน หลักฐานทางประวัติศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยาทั้งที่เป็นหลักฐานภายใน และหลักฐานภายนอก มักกล่าวถึงชื่อเมือง เช่น ชลบุรี ระยอง จันทบุรี ตลาด กันบ่อย ๆ แต่ไม่พบอะไรที่แสดงตำแหน่งที่ถาวรของหัวเมืองเหล่านั้นเลย คงมีแต่เมืองจันทบุรีเพียงแห่งเดียวเท่านั้น ที่มีร่องรอยของเนินดินกำแพงเมืองคูเมือง และโบราณสถานวัตถุ แสดงให้เห็นว่าเป็นเมืองที่ถาวรและสำคัญในขณะเดียวกัน ก็คงเป็นเมืองที่มีอำนาจพอสมควรในการปกครองบรรดาหัวเมืองชายทะเลเหล่านี้ (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2543, หน้า 35)

อย่างไรก็ตามเรื่องราวเกี่ยวกับบ้านเมืองทางภูมิภาคตะวันออกทั้งในเขตชายทะเล และภายในก็ยังไม่มียะไรโดดเด่น จนกระทั่งตอนเสียกรุงแก่พม่า จึงเกิดมีความสำคัญขึ้น อันเนื่องมาจากพระเจ้าตากสินทรงพาไพร่พลหนีจากอยุธยาสร้างกำลังทางหัวเมือง ตะวันออก เพื่อกลับไปกู้กรุงศรีอยุธยา ข้อมูลที่เกี่ยวกับการเดินทางผ่านมาที่นครนายก ปราจีนบุรี ชลบุรี ระยอง จนถึงการตีเมืองจันทบุรี และตั้งมั่นรวบรวมไพร่พลอยู่ ณ เมืองจันทบุรีนั้น ล้วนแสดงให้เห็นสภาพที่เป็นชายขอบอย่างชัดเจนของบ้านเมืองในภูมิภาคตะวันออก ทั้งในเขตลุ่มตอนภายในกับชายทะเลนั้น ก็คือ ในเขตที่ลุ่มตอนภายในนั้น ชุมชนที่ตั้งอยู่ในแต่ละแห่งไม่ว่าจะเป็น นครนายก ปราจีนบุรี ล้วนมีสภาพเป็นด่าน หรือเมืองด่านที่ผู้คนมีลักษณะเป็นพวกสะสมและหลาย ๆ แห่งทีเดียวที่เป็นช่องของพวกโจรผู้ร้าย หนีอาญาบ้านเมือง ไม่มีอะไรที่เป็นชุมชนใหญ่ แต่มีลักษณะกระจายไปตามที่ต่าง ๆ ส่วนบรรดาหัวเมืองชายทะเลที่มีอยู่ก็เป็นแหล่งของพวกสะสม เช่นเดียวกัน ผู้ที่เป็นขุนนางเจ้าเมือง หรือกรมการเมือง เช่น เจ้าเมืองจันทบุรี และเมืองระยอง ชลบุรีก็เป็นลักษณะเป็นชาวต่างชาติ หรือนักเลงที่มีอำนาจ และทางกรุงศรีอยุธยา ให้อำนาจตำแหน่ง เพื่อความสะดวกในการปกครองคนเหล่านี้ มีทั้งอำนาจและผลประโยชน์ จึงเป็นเหตุให้สมเด็จพระเจ้าตากสินต้องทรงใช้กำลัง

ในการปราบปรามอย่างเด็ดขาด เช่น การตีเมืองจันทบุรี ซึ่งมีเจ้าเมืองที่แท้จริง คือ พ่อค้าที่มีอำนาจ กับการปราบปรามนายทองอยู่ นกเล็ก (ศรีศักร วัลลิโภมคม, 2543, หน้า 41)

ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีจนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น นับได้ว่า ได้และเห็นสิ่งที่เป็นมิตินทางสังคม การเมืองและลักษณะทางวัฒนธรรมของบ้านเมืองในภาคตะวันออกเด่นชัดขึ้น ตัวแปรสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรมขึ้นก็คือ สงครามที่ไทยต้องทำกับ เขมร ลาว และญวน การส่งกองทัพออกไปที่เขมรต้องผ่านบริเวณที่คอนลุ่มทางภาคตะวันออก ผ่านอรัญประเทศไปยังเสียมราฐ และพระตะบองทางกรุงเทพฯ ได้ชุดคลองไปยังนครนายก เพื่อการขนส่งกำลัง ต่อจากนั้นก็เดินทัพผ่านปราจีนบุรีไปยังอรัญประเทศเพื่อเข้าแดนเขมร (ศรีศักร วัลลิโภมคม, 2543, หน้า 42)

ในสมัยรัชกาลที่ 3 การปราบปรามลาวและเขมร ทำให้มีการกวาดต้อนผู้คนที่เป็นของลาวมาไว้ที่ปราจีนบุรี และฉะเชิงเทราเป็นจำนวนมาก เป็นเหตุให้เกิดชุมชนใหม่ ๆ นับแต่หมู่บ้าน ไปจนถึงเมืองด้วย อีกมากมายหลายแห่งบรรดาเมืองใหม่ที่เกิดขึ้นนั้นปัจจุบันก็กลายเป็นอำเภอหลายแห่ง เช่น เมืองกบินทร์บุรี เมืองพนมสารคาม เมืองพนัส-นิคม เป็นต้น

อีกเงื่อนไขหนึ่งในทางประวัติศาสตร์ ที่ทำให้บ้านเมืองของภาคตะวันออกมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจที่สำคัญ ก็คือ การหลั่งไหลเข้ามาของจีนแต่ครั้งรัชกาลที่ 3 คนจีนอพยพเข้ามารับจ้างเป็นแรงงานและมีอาชีพเป็นพ่อค้า ตลอดจนทำสวนทำไร่กันมากตามจังหวัดชายทะเล ทั้งทางตะวันออกและตะวันตก ทางตะวันออกดูเหมือนจะมากกว่า คือ ในเขตจังหวัดฉะเชิงเทรา ปราจีนบุรี ชลบุรี ระยอง และจันทบุรี

ผลที่ตามมา ก็คือ ทำให้เกิดชุมชนที่เป็นตลาด มีการค้าขายสิ่งของที่ถาวรซึ่งเป็นพื้นฐานของเมืองในปัจจุบัน การเข้ามาตั้งหลักแหล่งของคนทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมระหว่างเมืองและหมู่บ้านในชนบทอย่างแพร่หลาย เพราะคนจีนที่เป็นพวกพ่อค้า คือ ผู้ที่นำสินค้าจากเมืองไปแลกเปลี่ยนกับสินค้าทางเกษตรกับสินค้าจากชาวบ้านในถิ่นต่าง ๆ เกิดมีเส้นทางคมนาคมทั้งทางน้ำทางบก รวมทั้งตลาดและแหล่งซื้อขายสินค้า ตามชุมชนชนบทเป็นจำนวนมาก

คนจีนเหล่านั้นบางพวกก็เข้าหลักแหล่งแต่งงานปะปนกับชาวบ้านผลที่ตามมา ก็คือ ตามเมืองและหมู่บ้านในเขตภาคตะวันออกนั้นเกิดผู้คนที่มีผสมผสานในทางชาติพันธุ์

หลายเผ่า หลายสกุล มีทั้งไทย จีน ลาว เขมร ญวนและอื่น ๆ แต่ทว่ายังไม่มีการสร้างอะไรที่เป็นชนบประเพณีที่เรียกว่า เป็นวัฒนธรรมขึ้น เป็นเพียงแค่การผสมผสานที่ยังไม่มีความกลมกลืนในทางวัฒนธรรม ยิ่งไปกว่านั้นบรรดาประเพณีหลงจากพระนครที่เคยแพร่หลายไปครอบงำสังคมในชนบทในท้องถิ่นต่าง ๆ ตามภูมิภาคอื่น ๆ ก็หาได้มีบทบาทเข้ามาไม่ จึงทำให้สภาพสังคมและวัฒนธรรมของผู้คนในภูมิภาคนี้ มีลักษณะเป็นชายขอบ (marginal) (ศรีศักร วัลลิโภมคม, 2543, หน้า 43)

ลักษณะการตั้งชุมชนภาคตะวันออก

ธวัช ปุณโณทก (2547, หน้า 1-3) วิจัย พบว่า ลักษณะการตั้งถิ่นฐานชุมชนของผู้คนในภาคตะวันออกได้มีผู้คนตั้งหลักแหล่งบริเวณที่ราบลุ่มปากแม่น้ำและชายฝั่งทะเลมาตั้งแต่สมัยก่อนสุโขทัยแต่ไม่ค่อยจะพบหลักฐานทางด้านพงศาวดารกล่าวถึงหัวเมืองชายฝั่งภาคตะวันออกจนกระทั่งสมัยปลายกรุงศรีอยุธยา พระราชพงศาวดารเริ่มให้ความกระจ่างเรื่องหัวเมืองภาคตะวันออกมากขึ้นตามที่ผู้วิจัยได้อธิบายแล้วในข้างต้น จากการวิจัยภูมิศาสตร์ สถานที่และทำเลที่ตั้งหลักแหล่งของผู้คนในภาคตะวันออก พบว่า พื้นที่เป็นป่าดงดิบประกอบด้วยทิวเขาสลับซับซ้อนอยู่ตอนกลางของพื้นที่จากตะวันตกเฉียงเหนือเลียบชายฝั่งทะเลไปสู่ทิศตะวันออกเฉียงใต้ ที่เรียกว่า ทิวเขาจันทบุรี พื้นที่ดังกล่าวก่อนสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้น เป็นพื้นที่ป่าดงดิบที่ยังมีได้บุกเบิก

ทางราชการตัดถนนสายสุขุมวิทจากกรุงเทพฯ ถึงจังหวัดตราด สมัยสงครามมหาเอเชียบูรพาเป็นปัจจัยสำคัญที่สร้างการเปลี่ยนแปลงให้ประชาชน ย้ายแหล่งทำกินจากที่ลุ่มชายฝั่งทะเลไปบุกเบิกที่ทำกินใหม่ ทำไร่ ทำสวนผลไม้เนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์เป็นป่าดงดิบ ในพื้นที่ส่วนกลางของภูมิภาคตะวันออก เต็มไปด้วยป่าไม้ ไข้มาลาเลียชุกชุม จึงไม่ค่อยมีบุกรุกผืนป่าดังกล่าว พบว่า ชุมชนภาคตะวันออกตั้งหลักแหล่ง 2 ลักษณะ คือ

1. ที่ราบลุ่มแม่น้ำบางปะกงและสาขา ชุมชนลุ่มแม่น้ำ ชุมชนลุ่มแม่น้ำสำคัญ คือ เมืองฉะเชิงเทรา และเมืองปราจีนบุรี (ภายหลังแยกเป็นจังหวัดสระแก้ว) ทั้งสองเมือง

เป็นชุมชนขนาดใหญ่ มีพื้นที่ทำนาจำนวนมาก บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำบางปะกง และที่ราบลุ่มแม่น้ำสาขา เช่น แควพระปรง สระแก้ว วัฒนานคร แควหนุมาน (กบินทร์บุรี อำเภอนาคี คลองท่าลาด พนมสารคาม สนามชัยเขต และบางคล้า)

2. ที่ราบชายฝั่งทะเล (ชุมชนขนาดใหญ่จะตั้งอยู่บริเวณปากแม่น้ำ) ชุมชนชายฝั่งทะเล ชุมชนชายฝั่งทะเลตั้งอยู่ที่ราบชายฝั่ง และจะตั้งชุมชนขนาดใหญ่บริเวณที่ลุ่มปากแม่น้ำ เช่น ชลบุรี พัทยา ระยอง จันทบุรี ตราด และมีชุมชนขนาดย่อมบริเวณปากแม่น้ำขนาดย่อม ชุมชนชายฝั่งนั้นน่าจะเริ่มจากชุมชนประมงค้าขาย และเกษตรกรรมบริเวณที่ราบลุ่ม

ธวัช ปุณโณทก (2549, หน้า 2-5) พบว่า นอกจากนี้การศึกษาประวัติศาสตร์ของกลุ่มชนในภาคตะวันออกนั้น ไม่สามารถที่จะสืบหาหลักฐานไปได้ไกลเกินกว่า สมัยกรุงธนบุรีแต่กระนั้นก็ตาม ได้พบเอกสารประวัติศาสตร์สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ที่กล่าวถึงประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ในภาคตะวันออกไว้หลายตอน อันแสดงให้เห็นว่า ในสมัยดังกล่าวนี้มีประชาชนหลายกลุ่มที่ตั้งหลักแหล่งอยู่ในพื้นที่ภาคตะวันออก ได้แก่

1. คนไทย เป็นกลุ่มคนดั้งเดิมที่ตั้งภูมิลำเนาอยู่ในบริเวณที่ราบชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก

2. กลุ่มคนจีน เป็นประชากรกลุ่มใหญ่อีกกลุ่มหนึ่งในภาคตะวันออก และบางสมัยหัวหน้าชาวจีนได้เป็นเจ้าเมืองจันทบุรีด้วย

3. กลุ่มไทย-ลาว ที่อพยพมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารสมัยรัชกาลที่ 2 และโปรดเกล้าฯ ให้มาตั้งบ้านเป็นเมืองที่ เมืองพระรถ (อำเภอพนัสนิคมและบริเวณใกล้เคียง) และในสมัยรัชกาลที่ 3 หลังปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ ได้กวาดต้อนชาวเมืองนครพนมมาตั้งที่ พนมสารคาม (รวมอยู่กับเมืองพนัสนิคม ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าเมืองมีตำแหน่งเป็น “พระอินทร์อาสา”) และกลุ่มเมืองสกลนคร (ในสมัยนั้นเรียกชื่อว่า “เมืองสกลทวาปี”) ให้มารักษาด่านหนุมานยากบ้านด่านหนุมาน เป็นเมืองกระบิรินทร์บุรีให้หัวหน้าเป็นเจ้าเมืองในตำแหน่ง “พระกำแหงมहिมา” (ขอบเขตของเมืองกระบิรินทร์บุรี สมัยอดีตครอบคลุมจังหวัดสระแก้วทั้งหมด)

4. กลุ่มของเป็นชนดั้งเดิม (ชอง) เป็นกลุ่มชนพื้นเมืองของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีภาษาพูดเรียกว่า ภาษาชอง แต่ไม่มีภาษาเขียนจัดอยู่ในตระกูลภาษา มอญ-เขมร ปัจจุบันมีคนพูดภาษาชองได้น้อย ชาวชองนิยมตั้งภูมิลำเนาอยู่บริเวณเนินเขา เกือบของป่า ขยาย กระจายอยู่ทั่วไปในเขตจังหวัดระยอง จันทบุรี ตราด แต่ปัจจุบันยังคงเหลืออยู่ที่ ตำบลตะเคียนทองและตำบลพวงอำเภอมะขาม จังหวัดจันทบุรีและกระจายอยู่ใน แถบอำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี และจังหวัดตราด เป็นต้น

พัฒนาการทางเศรษฐกิจการของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

จากการศึกษาพัฒนาการทางเศรษฐกิจการเมืองของภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีการแบ่งช่วง การศึกษาประวัติศาสตร์พัฒนาการทางเศรษฐกิจการของภาคตะวันออกเฉียงเหนือจากฐาน องค์ความรู้ที่มีการศึกษาอย่างเป็นระบบและสามารถสรุปได้ว่าเป็นรูปธรรม โดยพิจารณาพัฒนาการทางเศรษฐกิจการเมือง ตั้งแต่ก่อน พ.ศ. 2475 จนถึงปัจจุบัน แบ่งออกเป็น 3 ช่วงระยะเวลาใหญ่ ๆ โดยการช่วงประวัติศาสตร์พัฒนาการทางเศรษฐกิจ การของภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่นิยมแบ่งเป็น 3 ช่วงนั้น ได้แก่ (1) เศรษฐกิจภาคตะวันออกเฉียง เหนือก่อนสร้างถนนสุขุมวิท (2) เศรษฐกิจภาคตะวันออกเฉียงเหนือหลังการสร้างถนนสุขุมวิท และ (3) เศรษฐกิจภาคตะวันออกเฉียงเหนือหลังโครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออกเฉียง เหนือ ซึ่งเป็น ผลพวงจากสภาพการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการสร้างถนนสุขุมวิท ผลกระทบต่อ สภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือหลังการสร้างถนนสุขุมวิท ตลอดจน การขับเคลื่อน โครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออกเฉียงเหนือ (อำพิกา สวัสดิ์วงศ์, 2545, หน้า 15-17)

การเกิดขึ้นของโครงสร้างพื้นฐานเพื่อขยายความเจริญไปสู่ภาคตะวันออกเฉียง เหนือและการขับเคลื่อน โครงการพัฒนาของรัฐ ได้ส่งผลกระทบต่อภาคตะวันออกเฉียง เหนือในด้าน เศรษฐกิจ สังคม การเมือง วิถีชีวิตของผู้คนในภาคตะวันออกเฉียง เหนือ ดังกล่าวจึงได้ถูกกำหนดเป็นจุดหมายในการศึกษาเพื่อให้อธิบายเห็นพลวัตรของภูมิภาค แห่งนี้ อันเกิดจากผลพวงการขับเคลื่อนนโยบายพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือของรัฐในยุคสมัย ต่าง ๆ

เศรษฐกิจภาคตะวันออกเฉียงเหนือก่อนสร้างถนนสุขุมวิท

ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล (2538) ในบทความเรื่อง “การเกษตรแบบพอยังชีพในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” ซึ่งเป็นการศึกษาบริบททางเศรษฐกิจของภาคตะวันออกเฉียงเหนือก่อนสร้างถนนสุขุมวิท จากการศึกษา พบว่า พัฒนาการของระบบเศรษฐกิจในระยะเริ่มต้นของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีลักษณะเศรษฐกิจเป็นแบบยังชีพ อาศัยการดำรงชีวิตบนฐานทรัพยากรท้องถิ่นเป็นสำคัญ เน้นการผลิตเพื่อบริโภคเป็นหลักเป็นหลักเหลือจากการบริโภคในครัวเรือนอาจจะไปขายหรือแลกเปลี่ยนกับสินค้าที่ไม่สามารถทำการผลิตได้ในชุมชนท้องถิ่น อย่างกรณีการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนมาตาพุด ซึ่งเป็นชุมชนหนึ่งของภาคตะวันออกเฉียงเหนือของ โอบาร ถิ่นบางเตียว (2546) พบว่า สภาพพื้นฐานของชุมชนมาตาพุดในอดีต ตั้งอยู่บนฐานระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ ภายใต้ความสัมพันธ์ของระบบเครือญาติและสมมติญาติ โดยมีความสัมพันธ์กับชุมชนใกล้เคียงจะมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกัน การช่วยเหลือเอื้อแรงกันบ้านใครมีงานบุญหรือกิจกรรมที่ต้องอาศัยคนในชุมชนก็จะไปบอกเมื่อถึงวันก็จะมาช่วยกัน เช่น การเกี่ยวข้าว งานบวช ทอดผ้าป่า งานแต่งงาน เป็นต้น คนในชุมชนจะมีค่านิยมการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

ลักษณะการผลิตของชุมชนในระยะเริ่มแรก คือ การเกษตรเพื่อยังชีพ มีการปลูกข้าวไร่ อันเป็นผลมาจากการบุกเบิกเข้าจับจองที่ดินและการตั้งรกรากของคนในชุมชน กล่าวคือ สภาพการบุกเบิกที่ดินใหม่ยังไม่เหมาะสมที่จะทำนาข้าว ประกอบกับลักษณะพื้นที่ที่มีเป็นที่สูง การปลูกข้าวไร่ของชุมชน ภาษาท้องถิ่นเรียกว่า “ข้าวหยอดหลุม” การผลิตของชุมชนที่ในอดีตจะใช้แรงงานในครอบครัวและช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยในชุมชนเรียกว่า “การเอื้อแรง” เป็นพื้นฐานของลักษณะการผลิตของชุมชนในอดีต ลักษณะเศรษฐกิจชุมชนอาศัยระบบเงินตราน้อยมาก การพึ่งพิงตลาดภายนอกของชุมชนจะซื้อหาในสิ่งที่ชุมชนไม่สามารถผลิตได้ เช่น น้ำมัน ก๊าซ เหลือ เป็นต้น ตลาดไม่ได้เป็นฐานของระบบเศรษฐกิจของชุมชน อันเนื่องจากชุมชนยังก้าวไปไม่ถึงระบบเศรษฐกิจเงินตรา คนในชุมชนยังอาศัยพึ่งพิงแลกเปลี่ยนกันในชุมชนและระหว่างชุมชน มากกว่าที่จะซื้อขายผ่านตลาด

ทางการเมืองและชนชั้นนำในท้องถิ่นดำรง การศึกษา พบว่า ดำรงอยู่ภายใต้ ความสัมพันธ์กับบริบทเศรษฐกิจแบบยังชีพของชุมชน มีสภาพพื้นฐานการปกครอง ของชุมชนในอดีต การปกครองในชุมชนจะมีผู้อาวุโสมีฐานะเป็นชนชั้นนำในท้องถิ่น ชนชั้นนำท้องถิ่นจะมีฐานะเป็นผู้ปกครองชุมชน ที่คนที่ชุมชนเคารพเชื่อฟัง เป็นคนดี มีคุณธรรม มีความเป็นนักเลง พูดจริงทำจริง และอยู่บนพื้นฐานความสัมพันธ์ ทางครอบครัวเครือญาติเป็นหัวหน้าชุมชนมีฐานะเป็นชนชั้นนำในท้องถิ่น

แต่ในการปกครองจะไม่มีอำนาจเบ็ดเสร็จ โดยจะมีการถ่วงดุลอำนาจ โดยผู้อาวุโสของชุมชน พระ ครู การดำเนินการบริหารจัดการปกครองในชุมชน จะมีการปรึกษากันในกลุ่มชุมชนภายใต้การถ่วงดุลอำนาจของบุคคลข้างต้นเป็นหลัก โดยอาศัยความสัมพันธ์ของระบบเครือญาติ ระบบอาวุโส ที่ลดหลั่นกันไป สอดคล้องกับ การศึกษาของ ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และ โอปาร์ ถิ่นบางเตียว (2549) จากการวิจัย อธิบายว่า พื้นที่จังหวัดที่ศึกษาในงานวิจัยชิ้นนี้ การวิจัยของเขาสามารถสืบสาวหลักฐาน ไปได้จนถึงสมัยอยุธยาและกรุงธนบุรีเกี่ยวกับเศรษฐกิจการเมืองของจังหวัดที่ทำการวิจัย พบว่า ในช่วงอยุธยาและธนบุรีเป็นระบบเศรษฐกิจเพื่อยังชีพภายใต้ระบบไพร่ กล่าวคือ มีการทำนา การประมงขนาดเล็กและทอผ้าสีน้ำเงินในครอบครัวเป็นหลักโดย ส่วนเกิน ทางเศรษฐกิจจะถูกใช้เป็นส่วนสำหรับชนชั้นปกครอง เช่น ข้าว ไม้ตะเคียน เตื่อ ใต้เพื่อใช้ จุดไฟ เป็นต้น

ชนชั้นปกครองจะนำส่วนที่เหลือจากการกินการใช้มาทำการค้ากับเมืองอื่นด้วย การผลิตเพื่อยังชีพของชาวบ้านในช่วงนี้มุ่งการหาปัจจัย 4 เพื่อการบริโภคในครอบครัว เป็นสำคัญ ได้แก่ การปลูกข้าว หาปลา ทอผ้า หาของป่า และสมุนไพร เลี้ยงวัวควาย เพื่อใช้ไถนา แต่เนื่องจากเทคโนโลยีอยู่ในระดับต่ำทำให้ชาวบ้านต้องใช้ในการแลกเปลี่ยน แรงงาน โดยการ “เอาแรง” ทั่วไป เช่น การไปช่วยเกี่ยวข้าวดำนา 1 วันจะเรียกว่า “1 แรง” โดยเจ้าของบ้านจะต้องไปทำงานตอบแทน 1 วัน เรียกว่า การ “ใช้แรง” ผลิตเพื่อยังชีพ อยู่ภายใต้การปกครองของระบบไพร่

ดังนั้น ชาวบ้านจึงต้องผลิตส่วนเกินเพื่อเป็นภาษีในรูปของส่วย ในอดีตขุนนาง จะเป็นผู้เก็บส่วยและส่งเข้าเมืองหลวงในรูปของบรรณาการ 2 รูปแบบ คือ ส่วยบ้าน และส่วยของป่า ส่วยบ้านนั้นจะเป็นผลผลิตอะไรนั้นจะขึ้นอยู่กับความถนัดและทรัพยากร

ของแต่ละหมู่บ้าน แต่โดยทั่วไปแล้วชาวบ้าน ได้แก่ ข้าว เลื้อ และไต้สำหรับจุดไฟ ส่วนส่วยของป่าเป็นผลผลิตที่หาได้จากป่า ได้แก่ ไม้ชนิดต่าง ๆ อาทิเช่น ไม้กฤษณา ไม้เต็ง ไม้ตะเคียน ฟืน รวมถึงของป่าอื่น ๆ เช่น ลูกสำรอง หน่อไม้ น้ำมันยาง เป็นต้น ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น คนจีนได้เข้ามามีบทบาทในแถบชายฝั่งทะเลตะวันออกมากขึ้น โดยผ่านการค้าเรือสำเภา พ่อค้าจีนได้นำระบบการผลิตเพื่อขายมาใช้ เมื่ออพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ดังนั้น จึงเกิดระบบการผลิตสองรูปแบบควบคู่กันไป ภายในตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา คือ การผลิตเพื่อยังชีพโดยคนไทยควบคู่ไปกับการผลิตเพื่อขายของคนจีน (กรมศิลปากร, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, 2534, หน้า 24-26)

การอพยพเข้ามาของคนจีนได้สร้างการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของภาคตะวันออกก่อให้เกิดระบบเศรษฐกิจแบบคู่ขนานระหว่างเศรษฐกิจเพื่อยังชีพกับระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า ความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าทำให้คนเชื้อสายจีนหลายคนผ่านกระบวนการสะสมทุนจนเกิดความมั่งคั่งในทางเศรษฐกิจ และมีสายสัมพันธ์เครือข่ายที่ดีกับรัฐส่วนกลางและกลไกของรัฐ เช่น ขุนนาง จนหลายคนได้สถาปนาตนเองเป็นชนชั้นนำท้องถิ่นภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพและระบบไพร่ เขาเหล่านั้นได้เป็นผู้มีบทบาทและอิทธิพลในการตัดสินใจทางการเมืองในระดับท้องถิ่นในฐานะตัวกลางระหว่างรัฐและท้องถิ่น

การวิจัยของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2537) อธิบายให้เห็นถึงสภาพสังคมไทยในอดีตภายใต้โครงสร้างศักดินา ที่โครงสร้างสังคมได้เปิดโอกาสให้คนเชื้อสายจีนหลายคนได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองคอยเก็บส่วยภาษีให้รัฐส่วนกลาง ทำให้สายสัมพันธ์เครือข่ายของคนเชื้อสายจีนมีสายสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นกับรัฐส่วนกลางขุนนาง เช่น กรณีเมืองจันทบุรี การศึกษาทางประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมืองในอดีต พบว่า เมืองจันทบุรีในอดีตเป็นชุมชนใหญ่ มีผู้คนอาศัยอยู่หลากหลายทางชาติพันธุ์ ประกอบมาอาชีพทั้งค้าขาย ต่อเรือ ปลูกพริกไทย สวนผลไม้ ฯลฯ และยังพบว่า ชนชั้นปกครองของเมืองจันทบุรีนั้นมักเป็นชาวจีน เช่น พระยาจันทบูรณ์ (เจ้าขรัว หรือเจ้าสัว)

ในสมัยรัชกาลที่ 2 ยังพบหลักฐานประวัติศาสตร์ว่า จิน โถนายอากรเตาสูรา
ได้เป็นพระยาราชเศรษฐี เข้าเมืองจันทบุรี (กรมศิลปากร, 2481) ดังความว่า
... ฝ่ายเมืองจันทบุรี เดิมโลจิ้นซึ่งเป็นนายอากรเตาสูรามีความชอบ
ทรงพระกรุณาโปรดให้เป็นพระยาราชเศรษฐีที่เข้าเมือง เมื่อครั้งแผ่นดินสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย ครั้นภายหลัง (สมัยรัชกาลที่ 3) ทรงเห็นว่า เป็นจิ้น จะว่า
ราชการเมืองไม่มีผู้ใดจะเกรงกลัว จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาไชยภักษเศรษฐี (น้อม)
ออกไปเป็นเจ้าเมือง (พ.ศ. 2367) (หน้า 10)

สมัยรัชกาลที่ 3 ยังพบว่า ชาวจิ้นชกเกี่ยวกับจิ้นแต่จิววิวาทกันจนเกิดเป็นกบฏ
โดยชาวจิ้นที่เมืองจันทบุรี ในครั้งนั้นพระยาปลัด (จิ้นจั่น) สนับสนุนจิ้นช่วง (ตัวเหี้ย)
จิ้นเกา (ยี่เหี้ย) ซึ่งเป็นกลุ่มจิ้นแต่จิว ทั้งพระยาปลัด (จิ้นจั่น) และหัวหน้าตัวเหี้ยถูกจับส่ง
กรุงเทพฯ (ธวัช ปุณ โฉทก, 2547, หน้า 78-80) แสดงให้เห็นว่า เมืองจันทบุรีนั้นมีชาวจิ้น
ตั้งหลักแหล่งอยู่จำนวนมากมาแต่สมัยต้นกรุงรัตน โกสินทร์เป็นอย่างช้า และชาวจิ้น
จำนวนหนึ่งเป็นชนชั้นหัวหน้า จึงมีกิจกรรมและเกิดการขัดแย้ง จนถึงขั้นวิวาทบาดหมาง
กัน เช่น กรณีพวกอั้งยี่ที่เมืองฉะเชิงเทราที่ทรงอิทธิพลมากในท้องถิ่นถึงขนาดที่ฆ่า
เจ้าเมืองตาย แล้วยึดเมืองฉะเชิงเทราไว้ทำให้ทางรัฐบาลต้องใช้กำลังปราบปราม
อย่างเจ็บปวด

สมัยรัชกาลที่ 3 ตอนปลาย พ.ศ. 2391 ชาวจิ้น กลุ่มจิ้นบู๊ จิ้นเชียงทอง
เมืองฉะเชิงเทรา ไม่พอใจเจ้าเมืองพระวิเศษฤาไชย และไม่พอใจหลงจู๋เล่าอี้ฝ่ายตรงข้าม
จึงพาสมัครพรรคพวกเข้าโจมตีเจ้าเมือง ฆ่าเจ้าเมืองและยึดกำแพงเมืองได้ วิกฤตการณ์
ครั้งนั้นเรียกว่า กบฏตัวเหี้ย ข่าวจิ้นตัวเหี้ยเข้ายึดเมืองฉะเชิงเทราทราบถึงกรุงเทพฯ
เป็นข่าวที่ตื่นตระหนกทั่วกรุง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพระคลัง
เป็นแม่ทัพ ยกทัพไปปราบกบฏจิ้นตัวเหี้ยเมืองฉะเชิงเทรา เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน 5
ขึ้น 10 ค่ำ (13 เมษายน พ.ศ. 2391) เดินทัพตามคลองสำโรงไปออกแม่น้ำบางปะกง
ที่ท่าสะอ้าน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ เกรงกบฏตัวเหี้ยจะรุกรานมากขึ้น จึงโปรดฯ
ให้เรียกกองทัพเจ้าพระยาบดินทร์เดชา จากประเทศเขมรมาช่วยปราบกบฏตัวเหี้ย
เมืองฉะเชิงเทรา (กรมศิลปากร, 2481, หน้า 312)

การอพยพเข้ามาตั้งถิ่นตั้งถิ่นฐานในภาคตะวันออกของคนเชื้อสายจีนนอกจากได้นำแนวคิดการประกอบธุรกิจมาใช้ในการเกษตร เช่น การทำสวนผลไม้ สวนยาง สวนพริกไทย การทำประมง การต่อเรือ การทำน้ำตาลอ้อย เป็นต้น พ่อค้าจีนบางคนได้ไต่เต้าขึ้นในทางสังคมโดยการได้บรรดาศักดิ์ศักดิ์ทางราชการจากการเป็นเจ้าภานายอากรหรือโดยการแต่งงานกับตระกูลเจ้าเมืองในอดีตจนกลายเป็นชนชั้นนำท้องถิ่นในระยะเริ่มต้นของภาคตะวันออก การขยายตัวของเศรษฐกิจเพื่อการค้าได้ก่อตัวมากขึ้นขึ้นในพื้นที่บางส่วนของลุ่มแม่น้ำบางปะกง เช่น เขตเมืองฉะเชิงเทรา และชลบุรี โดยมีพวกนายทุนที่เข้าไปลงทุนประกอบการทั้งทางด้านเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมขึ้นต้นเพื่อผลิตสินค้าตามความต้องการของตลาดทั้งภายนอกและภายในประเทศ (ศรีศักดิ์ วัลลิโภคม, 2523, หน้า 22-23; 2525)

ในราวปี พ.ศ. 2433 รัฐได้ส่งเสริมให้มีขยายพื้นที่การปลูกข้าวในพื้นที่ภาคตะวันออกอย่างกว้างขวางโดยเฉพาะบริเวณลุ่มแม่น้ำบางปะกง เนื่องจากต้องการผลิตข้าวเพื่อเป็นสินค้าส่งออกสนองความต้องการของตลาดโลก ซึ่งในขณะนั้นมีความต้องการข้าวสูงมากทั้งในยุโรปและเอเชีย (จุลชีพ พงศ์สุพัฒน์, 2539; สุวิทย์ ไพทยวัฒน์, 2527) เกิดการขยายตัวของระบบระบบเศรษฐกิจเงินตราผลิตเพื่อการขาย ระบบเจ้าภานายอากร การขยายตัวของเงินตรา การแบ่งงานกันทำในกิจกรรมการผลิต ทำให้ระบบทุนนิยมก่อตัวขึ้นและเริ่มพัฒนาเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้ามากขึ้นในภาคตะวันออก การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้นับเป็นพื้นฐานสำคัญที่เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจเข้าสู่ระบบทุนนิยมของภาคตะวันออก ในห้วงเวลาดังกล่าวเป็นจุดการเปลี่ยนสำคัญในการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตจากระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพเข้าสู่การผลิตเพื่อการขาย พร้อม ๆ กับการบุกเบิกทรัพยากรท้องถิ่นที่อุดมสมบูรณ์ในภาคตะวันออก (บุญมา พงษ์โหมด, 2537)

ในราวปี พ.ศ. 2413-2440 รัฐได้พยายามขยายอำนาจไปยังภูมิภาคภายใต้นโยบายการปฏิรูปการปกครองท้องถิ่น เพื่อต้องการสลายกลุ่มอำนาจท้องถิ่นและดึงอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง ขณะเดียวกันรัฐก็ได้ขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจไปยังภูมิภาคด้วยในส่วนองภาคตะวันออกรัฐได้ส่งเสริมและขยายพื้นที่การปลูกอ้อยและผลิตน้ำตาลเพื่อเป็นสินค้าส่งออก (ศรีศักร วัลลิโภคม, 2522, หน้า 28-30)

ภาคตะวันออกเฉียงเป็นพื้นที่ที่เริ่มมีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจึงเป็นจุดเริ่มต้นให้กลุ่มข้าราชการส่วนกลาง เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ด้วยการร่วมมือสร้างพันธมิตรกับกลุ่มชนชั้นนำท้องถิ่น แม้ว่าในภายหลังอุตสาหกรรมน้ำตาลทรายเพื่อการส่งออกตกต่ำมากจนเลิกการส่งออก ชลบุรีเป็นจังหวัดหนึ่งที่ผลิตน้ำตาลทรายเพื่อส่งออก แต่ชลบุรียังคงมีการผลิตน้ำตาลทรายอย่างต่อเนื่องเพื่อใช้ในการบริโภคภายในประเทศ (ชัย เรื่องศิลป์, 2522) นอกจากนี้รัฐยังได้ส่งเสริมการทำป่าไม้ ในภาคตะวันออกเฉียงเป็นจุดเริ่มต้นที่กลุ่มทุนชาติ เข้ามาทำธุรกิจในการกิจการป่าไม้ ในราวปี พ.ศ. 2441 เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ผู้บัญชาการทหารบก อดีตข้าหลวงใหญ่แม่กองจับผู้ร้ายที่มีบทบาทสำคัญในการปราบปรามกลุ่มอิทธิพลท้องถิ่นในภาคตะวันออกเฉียง ในราวปี พ.ศ. 2433-2434 ได้รับสัมปทานโดยตั้งบริษัทป่าไม้กระยาเลย ที่ ตำบลบางละมุง อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี ซึ่งท่านได้รับสัมปทานครั้งแรกอยู่ระหว่างหนองค้อไปจนถึงตำบลโรงโป๊ะ ในราวปี พ.ศ. 2445-2451 โดยขอจดทะเบียนภายใต้ชื่อบริษัทศรีราชาทุนจำกัด มีการจ้างชาวตะวันตกมาเป็นผู้ช่วยและที่ปรึกษา เนื่องจากธุรกิจป่าไม้เป็นธุรกิจที่ต้องใช้เงินลงทุนสูง ทำให้พื้นที่ตำบลศรีราชาเจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว (เรื่องวิทย์ ลิ้มปนาท, 2545) ต่อมา บริษัท ศรีราชาทุน จำกัด ได้เปลี่ยนเป็นบริษัทศรีมหาราชา จำกัด ได้ขยายกิจการจากธุรกิจป่าไม้ แปรรูปใหม่ แต่ในระยะหลังธุรกิจดังกล่าวไม่ประสบความสำเร็จในการดำเนินการจึงต้องขายกิจการให้แก่ บริษัทปูนซีเมนต์ไทยซึ่งเป็นบริษัทในเครือทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ (วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญา, 2542)

นโยบายของรัฐบาลในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้ส่งเสริมอุตสาหกรรมน้ำตาลทรายในประเทศเพื่อทดแทนการนำเข้า โดยเฉพาะในเมืองชลบุรีรัฐส่งเสริมให้มีการขยายเนื้อที่เพาะปลูกอ้อย ทำให้โรงเรียนหีบอ้อยในเมืองชลบุรีมีจำนวนเพิ่มขึ้น คือ จากปี พ.ศ. 2458 มีโรงหีบน้ำตาลประมาณ 107 โรง ต่อมาในปี พ.ศ. 2459 เพิ่มขึ้นอีก 16 โรง ตั้งแต่ช่วงเวลานี้ชลบุรีจึงกลายเป็นแหล่งเพาะปลูกอ้อยและผลิตน้ำตาลทรายแดงที่สำคัญเนื่องจากรัฐกีดกันการลงทุนและการตั้งโรงงานน้ำตาลของต่างประเทศ ทำให้เมืองชลบุรีกลายเป็นแหล่งส่งออกน้ำตาลที่สำคัญของประเทศ (ศรีัญญา คันธาธิพ, 2540, หน้า 118-120) การขยายตัวของอุตสาหกรรมน้ำตาลในภาคตะวันออกเฉียง ส่งผลให้ข้าราชการส่วนกลาง

พยายามเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ ดังเช่น เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีผู้เข้ามาขอจัดตั้งบริษัทโรงทำน้ำตาลทรายขาวที่หนองน้ำเขียวและหนองอิรุณรอยต่อระหว่างเขตอำเภอพนัสนิคมและกิ่งอำเภอบ้านบึงจังหวัดชลบุรี ในปี พ.ศ. 2470 โดยที่เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีประนีประนอมกับกลุ่มอำนาจท้องถิ่น ได้แก่ บรรดาหลวงเจ้าของไร่อ้อยและโรงหีบ ด้วยการเสนอผลประโยชน์แลกเปลี่ยนระหว่างกัน คือ ทางบริษัทโรงทำน้ำตาลทรายขาวจะจ่ายเงินอุดหนุนให้แก่บรรดาหลวง โดยที่หลวงไม่ต้องพึ่งพาเกี่ยวจูงผู้ให้เงินกู้ในการสร้างโรงหีบอ้อยซึ่งต้องเสียดอกเบี้ยค่าธรรมเนียมในอัตราสูงรวมทั้งยังต้องแบ่งปันผลประโยชน์ส่วนหนึ่งให้กับเกี่ยวจูง ข้อตกลงดังกล่าวแลกเปลี่ยนกับการที่หลวงจะนำอ้อยมาหีบกับทางบริษัทโรงทำน้ำตาลทรายขาวของตน

ราวปี พ.ศ. 2460 รัฐบาลได้เข้ามาจัดกิจกรรมด้านสาธารณูปโภคในท้องถิ่น โดยเฉพาะในเมืองที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจของภาคตะวันออก เช่น ชลบุรี ซึ่งเป็นที่รวมของอำนาจท้องถิ่นกลุ่มต่าง ๆ กิจกรรมสาธารณูปโภคที่ส่วนกลางขยายลงสู่ท้องถิ่น ได้แก่ การพัฒนาระบบการคมนาคม รัฐบาลได้สร้างถนนเชื่อมจังหวัดเริ่มจากตัวเมืองฉะเชิงเทราฝั่งซ้ายมาทางอำเภอพนัสนิคม แล้วสร้างถนนทับเส้นทางเก่ามาจนถึงตัวเมืองชลบุรี ถนนสายนี้มีชื่อว่า “ถนนสาย 22” เป็นถนนเชื่อมกับจังหวัดอื่นเป็นครั้งแรก (เรื่องวิทย์ ลิมปนาท, 2545)

กล่าวโดยสรุปเกี่ยวพัฒนาการทางเศรษฐกิจของภาคตะวันออกในระยะต้น เราสามารถแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ ในส่วนของชาวบ้านลักษณะเศรษฐกิจก็ยังคงเป็นการผลิตเพียงเพื่อยังชีพและเสียด่วยภาษีอากรให้แก่รัฐ ในขณะที่เดียวกันภาคตะวันออกได้เกิดการเปลี่ยนแปลงโดยถูกดึงเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาดในการแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้าที่เกิดขึ้น โดยกลุ่มชาวจีนที่อพยพเข้ามาทำการค้าในภูมิภาคแห่งนี้ รวมถึงการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจเงินตรา ภายใต้สนธิสัญญาเบาว์ริงนำไปสู่การบุกเบิกพื้นที่ภาคตะวันออกอย่างขนานใหญ่ไม่ว่าการส่งเสริมการปลูกข้าวเพื่อการส่งออก การขยายพื้นที่ส่งเสริมการปลูกอ้อย และกิจการป่าไม้ เป็นต้น กิจกรรมทางเศรษฐกิจดังกล่าวทำให้เศรษฐกิจของภาคตะวันออกขยายตัวอย่างรวดเร็ว ทำให้พัฒนาการทางเศรษฐกิจของภาคตะวันออกได้เจริญพัฒนาล่วงหน้ากว่าภูมิภาคอื่น ๆ ของไทยนับตั้งแต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นต้นมา

เศรษฐกิจภาคตะวันออกเฉียงหลังการสร้างถนนสุขุมวิท

เรื่องวิทย์ ลิมปนาท (2545) ได้อธิบายว่า การขยายตัวของเศรษฐกิจในภูมิภาคตะวันออกเฉียงทำให้รัฐบาลในขณะนั้นได้สร้างถนนเชื่อมจังหวัดเริ่มจากตัวเมืองฉะเชิงเทรา ฝั่งซ้ายมาทางอำเภอพนัสนิคม แล้วสร้างถนนทับเส้นทางเก่ามาจนถึงตัวเมืองชลบุรี ถนนสายนี้มีชื่อว่า “ถนนสาย 22” เป็นถนนเชื่อมกับจังหวัดอื่นเป็นครั้งแรก ตามที่ได้กล่าวมาแล้วในช่วงต้น ในขณะนั้นภาคตะวันออกเฉียงเริ่มมีการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างกว้างขวาง การเดินทางคมนาคมสะดวกกว่าในอดีต ทำให้ภาคตะวันออกเฉียงเชื่อมต่อกับส่วนกลางโดยเฉพาะกรุงเทพฯ ทำให้เกิดการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจอย่างขยายใหญ่

ประวัติการสร้างถนนข้อมูลจาก วิกีพีเดีย (2553) นั้น ในปี พ.ศ. 2476-2479 สมัยรัฐบาลคณะราษฎรได้สร้างถนนสายเลียบชายทะเลฝั่งตะวันออกเฉียง เริ่มตั้งแต่กรุงเทพมหานครนครบริเวณเพลินจิต ตัดผ่านเขตคลองเตย เขตพระ โขนง และเขตบางนา ก่อนเข้าเขตจังหวัดสมุทรปราการผ่านมาทางคลองด่านบางปะกงผ่านพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา จากนั้นเข้าสู่จังหวัดชลบุรีไปจนถึงสัตหีบอันเป็นที่ตั้งของกองทัพเรือ ผ่านระยอง จันทบุรี ไปสิ้นสุดที่จังหวัดตราด ถนนสายนี้แต่ก่อนมีชื่อว่า “ถนนกรุงเทพฯ-สมุทรปราการ” เพราะปลายถนนนี้ไปถึงตัวเมืองสมุทรปราการ เปิดใช้งานเมื่อวันที่ 8 กันยายน พ.ศ. 2479 ต่อมาถนนสายนี้ได้รับการเปลี่ยนชื่อเป็น “ถนนสุขุมวิท” ตามราชทินนามของพระพิศาลสุขุมวิท (ประสพ สุขุม) บุตรเจ้าพระยามราช (ปั้น สุขุม) และท่านผู้หญิงตลับ พระพิศาลสุขุมวิทที่ได้ทุ่มเทในการก่อสร้างทางหลวงสำคัญของประเทศเป็นอย่างยิ่งคณะรัฐบาลสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามจึงได้มีมติให้ตั้งชื่อทางหลวงสายกรุงเทพฯ-ตราด ว่า “ถนนสุขุมวิท” เพื่อเป็นเกียรติแก่พระพิศาลสุขุมวิทเมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2493

ระยะเริ่มต้นของการตัดถนนสุขุมวิท ยังไม่ได้มีการสร้างสะพานข้ามแม่น้ำบางปะกง การเดินข้ามแม่น้ำบางปะกงต้องอาศัยแพขนานยนต์ข้ามจากฝั่งท่าข้ามไปยังฝั่งบางปะกง ต่อมาในปี พ.ศ. 2484 รัฐบาลได้มีการสร้างสะพานข้ามแม่น้ำเป็นสะพานแรก มีชื่อว่า สะพานเทพหัสดิน ทำให้การเดินทางคมนาคมสะดวกขึ้น ทำให้เกิดการขยายตัวของเศรษฐกิจในภาคตะวันออกเฉียง

ถนนสายสุขุมวิทในสมัยสงครามมหาเอเชียบูรพาเมื่อราว พ.ศ. 2483 หรือชาวบ้านเรียกว่า ถนนสายยุทธศาสตร์ ถนนสายดังกล่าวเป็นปัจจัยเร่งให้เกิดการบุกเบิกทรัพยากร

ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเข้าสู่การผลิตตามวิถีทางทุนนิยม เป็นจุดที่ทำให้กลุ่มทุนชาติและกลุ่มทุนท้องถิ่น เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภายใต้โอกาสและนโยบายของรัฐบาล เช่น ในราวปี พ.ศ. 2480-2490 อุตสาหกรรมน้ำตาลพัฒนาขึ้น โดยที่รัฐบาลพยายามเร่งการผลิตอ้อยและน้ำตาลเพื่อทดแทนการนำเข้าน้ำตาลหรืออุตสาหกรรมป่ากิจกรรมเหล่านี้ ทำให้เกิดการสถาปนาตัวของกลุ่มชนชั้นนำท้องถิ่นที่มีความมั่งคั่ง โดยผ่านกระบวนการสะสมทุนจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่รัฐส่งเสริม ในขณะนั้น และต่อมากลุ่มชนชั้นนำเหล่านี้ได้กลายเป็นผู้ที่มีบทบาททางสังคมและการเมืองในระดับท้องถิ่นของภาคตะวันออกเฉียงเหนือจนในเวทีระดับชาติ

ย้ายไปในบริเวณลุ่มแม่น้ำบางปะกงและชายฝั่งทะเลตะวันออกเฉียงเหนืออุตสาหกรรมน้ำตาลขยายตัว ในทศวรรษที่ 2490 โดยรัฐบาลภายใต้การนำของจอมพล ผิณ ชุณหะวัณ เข้ามาจัดตั้งโรงงานอุตสาหกรรมน้ำตาลขนาดใหญ่ที่หนองซาก อำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี ในปี พ.ศ. 2497 และก่อสร้างแล้วเสร็จ ในปี พ.ศ. 2499 โดยเป็นโรงงานที่อยู่ในการควบคุมของ บริษัทอุตสาหกรรมน้ำตาลแห่งประเทศไทย จำกัด (สมพงษ์ สัตยญาวิรัตน์, 2530) เปิดโอกาสให้ชาวไร่อ้อยเข้าถือหุ้นร่วมกับบริษัท และในปี พ.ศ. 2497 จอมพล ผิณ ชุณหะวัณและพลตำรวจเอก เผ่า ศรียานนท์ ยังร่วมกันจัดตั้งบริษัทเอกชนชื่อ บริษัทส่งเสริมเศรษฐกิจแห่งชาติ โดยนำเงินทุนของบริษัทมาจัดสร้างโรงงานน้ำตาลชลบุรี ต่อมากลุ่มของจอมพล ผิณ ชุณหะวัณและ พลตำรวจเอก เผ่า ศรียานนท์ จัดตั้งโรงงานอุตสาหกรรมน้ำตาลทรายขึ้นอีก ในปี พ.ศ. 2498 คือ บริษัท-อุตสาหกรรมน้ำตาลชลบุรี จำกัด มีจอมพล ผิณ ชุณหะวัณ เป็นกรรมการและบริษัท-น้ำตาลชลบุรี จำกัด มีพลตำรวจเอก เผ่า ศรียานนท์ เป็นกรรมการ (สมพงษ์ สัตยญาวิรัตน์, 2530, หน้า 55-60)

การเข้ามาจัดตั้งโรงงานน้ำตาลขนาดใหญ่ของรัฐบาลและการเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ของกลุ่มจอมพล ผิณ ชุณหะวัณ และพลตำรวจเอก เผ่า ศรียานนท์ ในรูปแบบ การจัดสร้างโรงงานผลิตน้ำตาลของเอกชน ส่งผลให้เกิดการขยายตัวของอุตสาหกรรมน้ำตาลในจังหวัดชลบุรี ทำให้อุตสาหกรรมน้ำตาลทรายในท้องถิ่นเจริญรุ่งเรืองขึ้นอย่างมาก และกระตุ้น ให้กลุ่มอำนาจท้องถิ่นต่าง ๆ และคนจีนเข้ามาลงทุนทำไร่อ้อยและตั้งโรงงานน้ำตาลเป็นจำนวนมาก เพื่อป้อนวัตถุดิบส่งขายแก่โรงงาน-

อุตสาหกรรมขนาดใหญ่ของรัฐบาลและเป็นจุดเริ่มต้นเติบโตเป็นหลุมงูในเวลาต่อมา หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สงบลงราวปี พ.ศ. 2486 รัฐบาลได้ส่งเสริมอุตสาหกรรมป่าไม้ ในบริเวณลุ่มแม่น้ำบางปะกงและชายฝั่งทะเลตะวันออก ขยายตัวขึ้นในทศวรรษที่ 2490 สะท้อนให้เห็นได้จากโรงเลื่อยไม้ในท้องถิ่นขยายการผลิต เช่น บริษัทศรีราชาทูน จำกัด ซึ่งเป็นบริษัทแปรรูปไม้ขนาดใหญ่ที่สุด นายทูนเริ่มขอสัมปทานทำป่าไม้ในป่าดงดิบ ภาคตะวันออก ในยุคดังกล่าวเกิดโรงเลื่อยจักรจำนวนมาก โรงเลื่อยจักรเหล่านั้น เครื่องมือทันสมัยทั้งเลื่อยจักรขนาดใหญ่ รถยนต์ชักลากไม้ซุงจำนวนมาก พร้อมทั้งเรือเดินทะเลขนาดใหญ่บรรทุกไม้กระดานส่งขายกรุงเทพฯ ต่างประเทศ กลุ่มโรงเลื่อยหลัก ได้แก่

โรงเลื่อยศรีมหาราชา ตั้งอยู่ที่อำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี เป็นโรงเลื่อยขนาดใหญ่ วางรางรถไฟชักลากไม้ในป่าอำเภอบ้านบึง โรงเลื่อยศรีมหาราชาดำเนินกิจการตั้งแต่สมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง ในปี พ.ศ. 2475 มีการหยุดกิจการเป็นครั้งคราว โดยเฉพาะ สงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อสงครามสงบไม่นาน โรงเลื่อยศรีมหาราชาก็ดำเนินการใหม่ ตัดไม้ต่อเนื่องไปติดเขตจังหวัดฉะเชิงเทรา และเขตจังหวัดระยอง

พื้นที่ป่าดงดิบที่โรงเลื่อยพนมสารคามได้รับสัมปทานในครั้งนั้นถูกแผ้วถาง เป็นไร่อ้อย ไร่มันสำปะหลัง จนเกิดชุมชนใหม่ คือ อำเภอท่าตะเกียบ และบางส่วนของอำเภอสนามชัยเขต ชุมชนใหม่บริเวณเขาอ่างลิ้น เป็นต้น ในระหว่างปี พ.ศ. 2490-2495 โรงเลื่อยของบริษัทศรีราชา จำกัด ผลิตไม้แปรรูปได้เดือนละ 600-700 ตัน บริษัทส่งจำหน่ายไปยังกรุงเทพฯ กิจการป่าไม้ในท้องถิ่นขยายตัวขึ้นไปอีกเมื่อบริษัทศรีมหาราชา จำกัด สร้างทางรถไฟเข้าไปชนไม้ในเขตป่าสัมปทาน ทางรถไฟสร้างขึ้นตั้งแต่ในศรีราชา จังหวัดชลบุรี ไปตามแนวถนนสุขุมวิททางทิศตะวันออกไปจนถึงเขตอำเภอปลวกแดง จังหวัดระยอง รวมความยาวของทางรถไฟทั้งหมด 51.775 กิโลเมตร สถานีรถไฟของ บริษัทศรีมหาราชา จำกัด มีทั้งหมด 7 สถานี ได้แก่ สถานีศรีราชา สถานีเจม สถานีเจมจอมพล สถานีเจ้าพระยา สถานีสุรศักดิ์ สถานีมนตรี และสถานีเฉลิมลาภ

บริษัทศรีมหาราชา จำกัด ทำการปรับปรุงการผลิตไม้ในระหว่าง พ.ศ. 2496-2497 โดยใช้เครื่องจักรที่ทันสมัยยิ่งขึ้น คือ จากที่ใช้เลื่อยแบบเพลากลางรวมเปลี่ยนมาใช้เครื่องกังหันไฟฟ้าขนาด 320 กิโลวัตต์ และจัดสร้างเครนยกไม้ท่อนเพื่อความรวดเร็ว ในกระบวนการผลิต จนบริษัทสามารถผลิตไม้แปรรูปได้ประมาณเดือนละ 900-1,000 ตัน

และในปี พ.ศ. 2499 บริษัทสามารถผลิตไม้แปรรูปได้เดือนละ 1,500 ตัน ต่อมาในปี พ.ศ. 2500 ผลิตไม้แปรรูปได้เดือนละ 2,000 ตัน บริษัทขยายกิจการออกไปอีก ในปี พ.ศ. 2501 โดยเปิดบริษัทไม้อัดศรีราชา จำกัด ผลิตไม้อัดัมเซฟวิ่งบอร์ดพินิชซึ่งไลน์ รวมทั้งจัดตั้งโรงงานผลิตไม้แปรรูปเพิ่มขึ้น (การดี มหาจันทร์, ม.ป.ป.)

กิจการของอุตสาหกรรมป่าไม้ที่ขยายตัวขึ้นภายในท้องถิ่นอันเป็นผลจากการขยายกิจการผลิตไม้แปรรูปของ บริษัทศรีมหาราชา จำกัด ส่งผลให้กลุ่มคนต่าง ๆ เข้ามาลงทุนทำกิจการป่าไม้โดยเฉพาะกลุ่มอำนาจท้องถิ่น เช่น หลงจู้ที่ทำไร่อ้อย และผลิตน้ำตาลได้ขยายความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจออกไปด้วยการเข้ามาประกอบกิจการป่าไม้ และทำการตัดไม้เพื่อป้อนโรงการศึกษาของ บริษัทศรีมหาราชา จำกัด

โรงเลื่อยบ้านค่าย ตั้งอยู่อำเภอบ้านค่าย จังหวัดระยอง โรงเลื่อยนี้สัมปทานตัดไม้ในป่าด้านทิศเหนือของอำเภอบ้านค่าย ซึ่งเป็นป่าดงดิบอยู่ในเทือกเขาจันทบุรีตอนหนึ่ง (คือ พื้นที่ที่เป็นอำเภอปลวกแดง และส่วนหนึ่งของอำเภอวังจันทร์) การสัมปทานตัดไม้ของโรงเลื่อยอำเภอบ้านค่าย ก็มีลักษณะเดียวกับโรงเลื่อยศรีมหาราชา นั่นคือ โรงเลื่อยตัดไม้ขนาดใหญ่ ส่วนชาวบ้านอำเภอมือง อำเภอบ้านค่าย ต่างก็อพยพมาบุกเบิกถางป่าทำไร่มันสำปะหลังและไร่สับปะรด ไร่ถั่วลิสง การบุกรุกของโรงเลื่อยบ้านค่าย อยู่ในปี พ.ศ. 2490-2510 เช่นเดียวกัน เป็นผลให้ป่าดงดิบด้านทิศเหนือของจังหวัดระยองกลายเป็นพื้นที่เกษตรกรรม

โรงเลื่อยในพื้นที่อำเภอแกลง ตั้งอยู่ที่อำเภอแกลง ตำบลเพ อำเภอระยอง โรงเลื่อยดังกล่าวตัดไม้ในป่าเดียวกับโรงเลื่อยบ้านค่าย บริเวณเทือกเขาเขาตา และป่าตำบลกระเจด ตำบลสำนักทอง ติดต่อไปถึงอำเภอวังจันทร์ พื้นที่ดังกล่าวก็บุกรุกโดยชาวบ้านที่ต้องการขยายพื้นที่ทำกินเช่นเดียวกับบริเวณอื่น ๆ ในเขตอำเภอแกลง มีโรงเลื่อยจักรขนาดใหญ่ 3 โรง คือ (1) โรงเลื่อยสามย่าน ตำบลทางเกวียน (2) โรงเลื่อยพัฒนาการ ตำบลทุ่งควายกิน และ (3) โรงเลื่อยกองดิน ตำบลกองดิน

โรงเลื่อยสามย่านได้สัมปทานป่ากระแสน ป่าเขาจุก (คือ พื้นที่อำเภอวังจันทร์) จนถึงเขตสัมปทานของโรงเลื่อยบ้านค่าย ส่วนโรงเลื่อยพัฒนาการ ได้สัมปทานป่าเขาชะเมา (พื้นที่เขตอำเภอเขาชะเมา) ส่วนโรงเลื่อยกองดิน ได้สัมปทานป่าเขาวงจนถึงแก่งหางแมว (ปัจจุบัน คือ อำเภอแก่งหางแมว จังหวัดจันทบุรี) โรงเลื่อยจักร 3 โรง

ของอำเภอแก่งนั้นได้สัมปทานป่าทางด้านทิศเหนือของอำเภอแก่ง และบางส่วนของอำเภอท่าใหม่ (จังหวัดจันทบุรี)

การตัดไม้ในป่าสัมปทานครั้งนั้น อยู่ในระหว่าง พ.ศ. 2490-2510 เป็นผลให้พื้นที่ป่าดงดิบของอำเภอแก่งซึ่งกว้างใหญ่ไพศาลติดต่อกับจังหวัดปราจีนบุรีกลายเป็นพื้นที่เกษตรกรรมเป็นชุมชนใหม่ ได้แก่ อำเภอวังจันทร์ อำเภอเขาชะเมา จังหวัดระยองและส่วนหนึ่งของอำเภอท่าใหม่ จังหวัดปราจีนบุรีได้เกิดชุมชนใหญ่ ได้แก่ อำเภอนายายอาม และอำเภอแก่งหางแมว จังหวัดจันทบุรี

ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม (การสัมภาษณ์ส่วนบุคคล, 2 มีนาคม 2552) กล่าวว่า โรงเลื่อยพนมสารคาม ตั้งอยู่อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา โรงเลื่อยนี้ได้สัมปทานป่าไม้ในเขตอำเภอพนมสารคาม อำเภอสนามชัยเขต ตัดไม้ในป่าเขาอ่างลิ้นในและป่าระบมสีซัด (นับว่าบุกรุกป่าสงวนจำนวนมาก) การตัดไม้ของโรงเลื่อยพนมสารคามเป็นลักษณะเดียวกันกับโรงเลื่อยศรีมหาราชา นั่นคือ ชาวบ้านอำเภอพนมสารคาม อำเภอสนามชัยเขต และอำเภอใกล้เคียง (ระหว่าง พ.ศ. 2490-2510) ต่างก็อพยพมาลงป่าบุกเบิกพื้นที่ทำไร่ไถ่ ไร่มันสำปะหลัง อันเป็นพืชเศรษฐกิจสมัยนั้นจำนวนมากพื้นที่ป่าดงดิบที่โรงเลื่อยพนมสารคามได้รับสัมปทานในครั้งนั้นถูกแผ้วถางเป็นไร่ไถ่ ไร่มันสำปะหลัง จนเกิดชุมชนใหม่ คือ อำเภอท่าตะเกียบ และบางส่วนของอำเภอสนามชัยเขตเป็นชุมชนใหม่บริเวณเขาอ่างลิ้น จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นต้น

จากการสนทนากลุ่มผู้ให้สัมภาษณ์ ผลการบุกเบิกป่าดงดิบของภาคตะวันออกระหว่าง พ.ศ. 2490-2510 (การสัมภาษณ์ส่วนบุคคล, 5 มีนาคม 2552) ได้กล่าวว่า ผลดังกล่าวได้ก่อให้เกิดชุมชนขึ้นจำนวนมาก มีประชากรต่างภูมิภาคได้เข้ามาจับจองพื้นที่ทำไร่ ทำสวน โดยการถือสิทธิ์จากผู้บุกเบิกไว้ก่อนในราคาถูก หรือเข้ามาจับจองบุกเบิกป่าเอง เป็นผลให้พื้นที่ตอนในของชายฝั่งตะวันออก กลายเป็นเรือสวนไร่นาจนเกือบไม่เป็นพื้นที่ป่าสงวน และเกิดเป็นชุมชนระดับอำเภอจำนวนมาก ได้แก่ อำเภอสอยดาว อำเภอคิชฌกูฏ อำเภอนายายอาม อำเภอแก่งหางแมว จังหวัดจันทบุรี และอำเภอเขาชะเมา อำเภอท่าวังจันทร์ อำเภอปลวกแดง จังหวัดระยอง และอำเภอหนองใหญ่ อำเภอบ่อทอง จังหวัดชลบุรี รวมทั้งอำเภอท่าตะเกียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นต้น

จากการสนทนากลุ่มผู้ให้สัมภาษณ์ (การสัมภาษณ์ส่วนบุคคล, 1 มีนาคม 2552) ได้กล่าวว่า นอกจากนี้ในช่วงเวลาดังกล่าวได้เกิดการขยายตัวของอุตสาหกรรมน้ำตาลในตลาดโลก ทำให้รัฐได้ขยายพื้นที่บุกเบิกพื้นที่ดินเพื่อการปลูกอ้อยมากขึ้น และการทำป่าไม้ในบริเวณลุ่มแม่น้ำบางปะกงและชายฝั่งทะเลตะวันออกตั้งแต่ทศวรรษที่ 2490 ส่งผลให้ลักษณะการผลิตแบบดั้งเดิมล่มสลายลง เงื่อนไขดังกล่าวได้สร้างกลุ่มชนชั้นนำท้องถิ่นขึ้นมาและกลายเป็นผู้มีอิทธิพลในทางการเมืองในระดับท้องถิ่นในเวลาต่อมา เช่น ผู้ปกครองท้องถิ่น โจร เสือ และหลงจู๊ โดยเฉพาะกลุ่มหลงจู๊

กลุ่มชนชั้นนำท้องถิ่น (การสัมภาษณ์ส่วนบุคคล, 3 มีนาคม 2552) กล่าวว่า บุคคลเหล่านี้สะสมความมั่งคั่ง จากการเข้าไปจับจอง สัมปทานและบุกเบิกที่ดิน หรือการเปลี่ยนผืนป่าที่ตนเองเข้าไปบุกเบิกเพื่อทำกิจกรรมฟิชชี่ ไร่ กิจการป่าไม้และค้าที่ดิน การจับจองและบุกเบิกที่ดินของกลุ่มชนชั้นนำท้องถิ่นนำไปสู่การสะสมทุนทางเศรษฐกิจให้แก่ชนชั้นนำท้องถิ่น ในการบุกเบิกผืนป่าและที่ดินเพื่อทำไร่อ้อย กิจการป่าไม้ ของกลุ่มหลงจู๊เหล่านี้มักใช้ลูกสมุนที่เป็น เสือ และ โจร ที่ปรับเปลี่ยนตัวเองจากการปล้นมาเป็นลูกสมุนของหลงจู๊ กินค่านักเลง และมีหน้าคอยคุ้มครองดูแลกิจการให้กับหลงจู๊และคอยปฏิบัติตามคำสั่งของหลงจู๊โดยเฉพาะเรื่องการแสวงหาที่ดิน ด้วยการสร้างอาณาจักรของหวาดกลัว เช่น ข่มขู่ คุกคาม และการฆ่า

กำนัน ผู้กว้างขวางในภาคตะวันออกและเป็นบิดาของนักเมืองที่ชื่อเสียง โด่งดัง ได้ให้ข้อมูลแก่ผู้วิจัยเกี่ยวกับวิธีการจัดการความขัดแย้งของนักเลงในอดีตของภาคตะวันออก (การสัมภาษณ์ส่วนบุคคล, 1 มีนาคม 2552) กล่าวว่า เมื่อเกิดการขัดผลประโยชน์กันในเรื่องการแสวงหาที่ดิน และเป็นฉนวนเหตุนำมาสู่ความขัดแย้งอย่างรุนแรงในท้องถิ่นภาคตะวันออก ถึงยุคนั้นภาคตะวันออกมีชื่อ โด่งดังในเรื่องการใช้ความรุนแรงมากที่สุดของประเทศไทยเกี่ยวกับเรื่อง อิทธิพล ของกลุ่มหลงจู๊ในการแสวงหาที่ดินถึงขนาดมีคำกล่าวกันจากคำว่า “ลูกปืนตกถึงไหน ที่กูถึงนั่น”

เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงการใช้อิทธิพลและความรุนแรงในการแสวงหาที่ดิน ใครจะมีที่ดินมากในขณะนั้นไม่เพียงต้องอาศัยอำนาจเงินแต่เพียงอย่างเดียว แต่ยังต้องอาศัยความรุนแรง อิทธิพล และบารมี ประกอบด้วย นอกจากการแสวงหาที่ดินของกลุ่มหลงจู๊ที่อาศัยอิทธิพล ความรุนแรง ในการได้มาของที่ดินแล้วในกระบวนการผลิต

การทำไร่อ้อยขนาดใหญ่ของกลุ่มหลงฐี ยังต้องอาศัยแรงงานจำนวนมาก โดยเฉพาะแรงงานจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่เข้ามารับจ้างเป็นแรงงานไร่อ้อยของหลงฐี นำไปสู่การขูดรีดแรงงานในกระบวนการผลิตอย่างเข้มข้น

โดยในฤดูกาลเก็บเกี่ยวหรือตัดอ้อยจะมีการกักขังแรงงานไว้ในไร่จำนวนมาก และยึดบัตรประชาชนของแรงงานในไร่ไว้ทั้งหมด โดยจะมีเสือหรือโจรที่เป็นลูกสมุนของหลงฐีทำหน้าที่เป็นผู้คุมแรงงาน และบังคับใช้แรงงานเหล่านี้ตัดอ้อยให้หมดเพื่อให้ทันกับโรงงานจนกว่าจะหมดฤดูกาลตัดอ้อย โดยที่รับรู้กันอย่างกว้างขวางในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในยุคของการทำไร่อ้อยขนาดใหญ่ของกลุ่มหลงฐี (การสัมภาษณ์ส่วนบุคคล, 3 มีนาคม 2552) ว่า “ค่ายนรก” การสะสมทุนทางเศรษฐกิจที่ผ่านการบุกเบิกและบุกกรุกทรัพยากรธรรมชาติ โดยอาศัยกลไกของความรุนแรง อิทธิพล และการขูดรีดแรงงานอย่างเข้มข้น ทำให้กลุ่มหลงฐี มีความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจมากขึ้นจากกระบวนการสะสมทุนดังกล่าว จนกลายเป็นเจ้าของไร่อ้อยไร่มัน โรงงานน้ำตาล โรงงานแป้งมันสำปะหลัง โรงเลื่อย และนายทุนที่ดิน กระจายอยู่ตามบริเวณป่าลึกในพื้นที่ต่าง ๆ ได้แก่ อำเภอพนัส-นิคม อำเภอบ้านบึง อำเภอบางละมุง อำเภอสัตหีบ จังหวัดชลบุรี อำเภอเมือง อำเภอบ้านค่าย อำเภอแกลง จังหวัดระยอง เป็นต้น

เมื่อหลงฐีเหล่านี้มีความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจในระดับหนึ่ง ก็เริ่มเข้ามามีบทบาททางสังคมมากขึ้น โดยเฉพาะในทางการเมือง หลงฐีเริ่มมีบทบาทในฐานะสนับสนุนนักการเมืองตั้งแต่ระดับท้องถิ่นจนถึงระดับชาติ ตั้งแต่ ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน สจ. ส.ส. ในฐานะผู้ให้การสนับสนุนด้านการเงินและบางครั้งก็เป็นหัวคะแนนให้ โดยเฉพาะกลุ่มนักการเมืองทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติที่ตนเองให้เห็นว่า มีผลประโยชน์ต่อกลุ่มหลงฐีในการเกื้อหนุนกันธุรกิจของหลงฐีในระยะยาว (การสัมภาษณ์ส่วนบุคคล, 2 มีนาคม 2552) กล่าวว่ นอกจากการให้การสนับสนุนกลุ่มนักการเมืองแล้วกลุ่มหลงฐียังให้การสนับสนุนช่วยเหลือข้าราชการในพื้นที่ในการบริจาการเงิน สิ่งของตามที่ราชการร้องขอมาเป็นการสะสมทุนทางสังคมของกลุ่มหลงฐี

จากบทบาทผู้ให้การสนับสนุนของหลงฐีถือได้ว่าเป็นการสะสมทุนทางสังคมและสถาปนาตัวเองเป็นกลุ่มชนชั้นนำท้องถิ่นที่มีบทบาทในสังคมมากขึ้น จากผู้ให้การสนับสนุน หลงฐีและเครือญาติเริ่มหันมาเข้าสู่การเมืองเสียเอง โดยการสนับสนุน

ถูก หลานของตนเองลงสมัครรับเลือกตั้งทั้งในเวทีการเมืองระดับชาติและเวทีการเมืองระดับท้องถิ่น กลุ่มลทธิที่มีชื่อเสียง โด่งดังและเป็นที่ยึดกันอย่างกว้างขวาง ในภาคตะวันออกเฉียงเหนืออยู่ 3 ตระกูล ได้แก่ (1) ตระกูลสิงห์โตทอง (2) ตระกูลจิ้งประเสริฐ และ (3) ตระกูลเนื่องจำนงค์ เป็นต้น

เศรษฐกิจภาคตะวันออกเฉียงเหนือหลังโครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออก

การวางรากฐานของการพัฒนาอุตสาหกรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รัฐบาลได้มีการจัดตั้งสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนเพื่อกิจการอุตสาหกรรมขึ้น อันเป็นจุดเริ่มต้นในการพิจารณากำหนดเขตที่ดินเพื่อการอุตสาหกรรม รวมทั้งได้ประกาศเขตส่งเสริมอุตสาหกรรม เพื่อให้อุตสาหกรรมทำการลงทุนจัดตั้งโรงงานอุตสาหกรรมในพื้นที่ที่กำหนดไว้ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2510-2514) (สันติ วิลาศศักดิ์านนท์, 2546, หน้า 15-21) การพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีวัตถุประสงค์ ในการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อเป็นฐานการผลิตของประเทศ และพัฒนาเมืองเพื่อรองรับการขยายตัวของกรุงเทพมหานคร เริ่มดำเนินการพัฒนาตามแผนพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกระยะที่ 1 (พ.ศ. 2524-2537) และแผนพัฒนาฯ ระยะที่ 2 (พ.ศ. 2538-2547) จนถึงปัจจุบันใช้เวลาในพัฒนาเกือบ 30 ปีแล้ว ซึ่งผลการพัฒนาเมืองและอุตสาหกรรมอย่างรวดเร็วของภาคตะวันออกเฉียงเหนือทำให้การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ สังคมและธรรมชาติสิ่งแวดล้อมมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของประชาชนในทุก ๆ ด้าน

นับตั้งแต่สมัยรัฐบาล พล.อ. เปรม ติณสูลานนท์ ได้ผลักดัน โครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออก (Eastern sea board) เป็นโครงการที่บรรจุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2524-2529) ต่อเนื่องมาถึงการพัฒนาระยะที่ 2 ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2538 จนถึงปัจจุบัน ทิศทางการพัฒนาอุตสาหกรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเริ่มก่อรูปให้เห็นเป็นรูปธรรมมากขึ้น หลังจากที่รัฐบาลของ พล.อ. เปรม ติณสูลานนท์ มีนโยบายที่จะกระจายอุตสาหกรรมไปสู่ภูมิภาค เนื่องจากผลจากการพัฒนาที่ผ่านมาได้ก่อให้เกิดการกระจุกตัวทางด้านเศรษฐกิจและภาคอุตสาหกรรมในเขตกรุงเทพฯ และปริมณฑล

ดังนั้น ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529) รัฐบาลจึงได้กำหนดกลยุทธ์การพัฒนาเอาพื้นที่เป็นที่ตั้ง (spatial development strategies) เพื่อที่จะกระจายความเติบโตและกิจกรรมทางเศรษฐกิจไปสู่ภูมิภาค รัฐบาลฯ ได้คัดเลือกพื้นที่เป้าหมายของการพัฒนาตามแผนดังกล่าวจำนวน 5 พื้นที่ คือ พื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก ภาคตะวันตก ภาคเหนือตอนบน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง และจังหวัดชายฝั่งทะเลภาคใต้ (กฤษ เพิ่มทันจิตต์ และสุธี ประศาสน์เศรษฐ, 2530, หน้า 68) การพัฒนาอุตสาหกรรมตามโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก (Eastern seaboard development program) ถือได้ว่าเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ที่รัฐบาลให้ความสำคัญมากที่สุด เนื่องจากมีความได้เปรียบเทียบกับมีปัจจัยเกื้อหนุนที่เอื้อให้การพัฒนาอุตสาหกรรมเป็นไปตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ 3 ประการ ดังนี้ (กฤษ เพิ่มทันจิตต์ และสุธี ประศาสน์เศรษฐ, 2530, หน้า 69)

1. ภาคตะวันออกมีข้อได้เปรียบในด้านแหล่งที่ตั้ง คือ อยู่ไม่ห่างไกลจากกรุงเทพฯ มากนัก และมีพื้นที่เชื่อมโยงกับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นแหล่งที่มาของปัจจัยการผลิต คือ แรงงานและวัตถุดิบหลายอย่างและติดต่อกับอ่าวไทยอันเป็นช่องทางเข้า-ออกของสินค้า นอกจากนั้นภาคตะวันออกมีปัจจัยพื้นฐานค่อนข้างสมบูรณ์มีโครงข่ายด้านคมนาคมและการสื่อสารที่ดี มีท่าเรือน้ำลึก และยังเป็นประตูที่นำก๊าซธรรมชาติ ขึ้นบก เป็นต้น สภาพภูมิศาสตร์ และเศรษฐกิจที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาดังกล่าวนับเป็นแรงจูงใจให้เอกชนเข้ามาลงทุนอุตสาหกรรมต่อเนื่องทั้งขนาดเล็ก ขนาดกลาง และขนาดใหญ่หลายประเภท

2. การค้นพบก๊าซธรรมชาติในอ่าวไทยและพัฒนาน้ำมันขึ้นฝั่งที่ทะเลตะวันออก ทำให้มีโอกาสที่จะพัฒนาอุตสาหกรรมหลักที่ใช้ก๊าซธรรมชาติเป็นวัตถุดิบที่สำคัญ เช่น ปิโตรเคมี ปุ๋ย อุตสาหกรรมเหล่านี้เป็นตัวเร่งให้เกิดอุตสาหกรรมต่อเนื่อง การพาณิชย์-กรรมและการบริการอื่น ๆ และสร้างโอกาสการจ้างงาน

3. ปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งทำให้การจัดตั้งอุตสาหกรรมในบริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกได้เปรียบกว่าที่อื่น เมื่อเปรียบเทียบกับการลงทุนในกรุงเทพฯ และปริมณฑลใกล้เคียง หรือเปรียบเทียบกับประเทศอุตสาหกรรมใหม่ เช่น ฮองกง สิงคโปร์ และประเทศด้อยพัฒนาอื่น ๆ เช่น มาเลเซีย อินโดนีเซีย และฟิลิปปินส์ ก็คือ

มีแรงงานชำนาญการราคาถูกเป็นจำนวนมากโดยเฉพาะอุตสาหกรรมที่ใช้วัตถุดิบในประเทศและอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก (สุริชัย หวันแก้ว, ปรีชา คุวินพันธ์ และประสิทธิ์ สวาสค์ญาติ, 2543)

การพัฒนาอุตสาหกรรมในโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกเป็นการพัฒนาอุตสาหกรรมในระดับภูมิภาคที่ใหญ่ที่สุดของประเทศ ดังจะเห็นได้จากการเตรียมการเวนคืนที่ดินเพื่อรองรับภาคอุตสาหกรรมถึง 200,000 ไร่ มีการประมาณการเงินลงทุนของเฉพาะภาครัฐในระยะแรกประมาณ 100,000 ล้านบาท รูปแบบการดำเนินงานจะเป็นการผสมผสานระหว่างภาครัฐและภาคเอกชน โดยภาคเอกชนจะเป็นผู้นำในการลงทุนภาคอุตสาหกรรม ส่วนภาครัฐ จะเป็นผู้ดำเนินการพัฒนา-โครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ และร่วมลงทุนในอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ เช่น โครงการปุ๋ย-แห่งชาติ โครงการปิโตรเคมีแห่งชาติ เป็นต้น การลงทุนของภาครัฐจะเป็นพื้นฐานรองรับการลงทุนของภาคเอกชน

นอกจากนี้รัฐบาลยังมีนโยบายที่สนับสนุนและส่งเสริมการลงทุนในมิติต่าง ๆ เช่น การลดสิทธิประโยชน์ของการลงทุนในเขตกรุงเทพฯ และปริมณฑล ขณะเดียวกันก็เพิ่มความสำคัญในการส่งเสริมและให้สิทธิประโยชน์แก่การลงทุน ในรูปแบบต่าง ๆ ในภาคตะวันออกมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็น การผ่อนคลायกฎระเบียบของทางราชการ การลดภาษีการค้าและภาษีเงินได้นิติบุคคล เป็นต้น (กฤษ เพิ่มทันจิตต์ และสุธี ประศาสน์เศรษฐ, 2530, หน้า 76; สุริชัย หวันแก้ว, 2549)

ในปี พ.ศ. 2525 การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย (กนอ.) ได้รับมอบหมายจากรัฐบาลให้ดำเนินการพัฒนาโครงการนิคมอุตสาหกรรมแหลมฉบังตามมติที่ประชุมคณะกรรมการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก ครั้งที่ 5/2525 ต่อมาในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2528 ประเทศไทยก็ถือเป็นแหล่งที่นักลงทุนญี่ปุ่นสนใจซึ่งสอดคล้องกับนโยบายส่งเสริมการลงทุนต่างประเทศของไทยโดยเฉพาะในโครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออก ดังจะเห็นได้จากการประชุมของคณะกรรมการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก แม้ว่ารัฐบาลมีมติให้ลดเงินทุนที่ใช้ในโครงการนี้เกี่ยวกับโครงสร้างพื้นฐานลง 30% แต่ก็ยังยืนยันประกาศเดินหน้าโครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออก ต่อไป

นอกจากนี้ ยังจัดลำดับความสำคัญของโครงการต่าง ๆ โดยโครงการที่ไม่ต้องชะลอออกไป เช่น ทางรถไฟสายสตัดฮีบ-มาบตาพุด เป็นต้น

ในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2529 ผลจากการประชุมของคณะกรรมการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกซึ่งถูกกดดันให้พิจารณาโครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออกอีกครั้งนั้น ปรากฏว่า ที่ประชุมได้ให้ความสำคัญกับนิคมอุตสาหกรรมและท่าเรือน้ำลึกแหลมฉบังโดยต้องการให้รองรับกับสถานการณ์ด้านการลงทุนในช่วงเวลานั้น แผนพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งบริเวณทะเลตะวันออก ได้กำหนดให้ชลบุรีเป็นเมืองศูนย์กลางของภูมิภาคที่มีความสำคัญยิ่งขึ้นทั้งในเชิงธุรกิจการค้าและการบริหารงานภาครัฐบาล โดยกำหนดให้แหลมฉบังเป็นเมืองท่าสมัยใหม่ของประเทศ และพัฒนาเป็นเมืองท่องเที่ยวควบคู่ไปกับการเป็นศูนย์กลางพาณิชย์และธุรกิจการค้า แผนพัฒนาฯ ได้กำหนดโครงการสำคัญในจังหวัดชลบุรี

โครงการการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกเริ่มต้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2524 เป็นโครงการหลังการค้นพบก๊าซธรรมชาติขนาดใหญ่ที่สุดที่บรรจุในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529) ซึ่งภายใต้รูปแบบ New Industrial Country Model (NIC) แผนการพัฒนาดังกล่าวได้วางไว้เพื่อเตรียมพร้อมการรองรับอุตสาหกรรมหนัก ได้แก่ อุตสาหกรรมปิโตรเคมี โรงกลั่นน้ำมัน โรงแยกก๊าซธรรมชาติ โรงผลิตเหล็กและเหล็กกล้า โรงงานพลาสติก โรงงานเคมีและปุ๋ยเคมี โรงงานประกอบรถยนต์และชิ้นส่วนรถยนต์ เป็นต้น

ในปี พ.ศ. 2531 นิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาล และได้มอบให้การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย (กนอ.) ซึ่งเป็นรัฐวิสาหกิจ สังกัดกระทรวงอุตสาหกรรมเป็นผู้รับผิดชอบและดำเนินการ เริ่มต้นจาก 4,200 ไร่ ซึ่งประกอบด้วย การพัฒนาโครงสร้าง ขันพื้นฐานและระบบสาธารณูปโภค เช่น ท่าเรือ-น้ำลึก ระบบถนน รถไฟ ระบบส่งน้ำ ระบบโทรคมนาคม และหน่วยงานภาครัฐ และหน่วยบริการต่าง ๆ สำหรับหน่วยงานภาครัฐและหน่วยบริการต่าง ๆ เพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่ชุมชนตลอดจนผู้ประกอบการอุตสาหกรรม ได้แก่ ที่พักอาศัย สถานที่ราชการ เทศบาล ตำรวจตรวจคนเข้าเมือง ศาลากร โรงพยาบาล สถานที่พักผ่อน เป็นต้น

จากนั้นการพัฒนาภาคอุตสาหกรรมได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว การนิคมฯ จึงได้ส่งเสริมให้ภาคเอกชนเข้ามาร่วมดำเนินการจัดตั้งนิคมอีก 4 แห่ง คือ นิคมอุตสาหกรรมผาแดง นิคมอุตสาหกรรมเหมราชตะวันออก นิคมอุตสาหกรรมเอเชีย และนิคมอุตสาหกรรมอาร์ไอแอล (RIL) ซึ่งปัจจุบันพื้นที่ได้ขยายเป็น 20,000 ไร่ มีโรงงานรวมทั้งสิ้น 138 โรงงานมีมูลค่าการลงทุน 910,000 ล้านบาท และมีแรงงานทำงานในพื้นที่นี้กว่า 30,000 คน ทำให้เป็นศูนย์กลางการผลิตที่สำคัญแห่งหนึ่งของโลกที่มีประสิทธิภาพ ประหยัด ต้นทุนการผลิตและขนส่ง มีผลให้ผู้ประกอบการไทยสามารถแข่งขันได้ในตลาดโลก (สมฤดี นิโครวัฒนยิ่งยง และวรากร น้อยพันธ์, 2552, หน้า 30-32)

การสร้างท่าเรือพาณิชย์แหลมฉบัง อำเภอสัตหิรา จังหวัดชลบุรี

แนวความคิดที่ว่าประเทศไทยควรจะสร้างท่าเรือพาณิชย์ขึ้นใหม่อีกแห่งหนึ่ง ข้อมูลจาก สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดระยอง (2550) นั้น เริ่มขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2491 ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม เนื่องจากรัฐบาลตระหนักว่าท่าเรือกรุงเทพฯ มีลักษณะเป็นท่าเรือ ซึ่งจะไม่สามารถตอบสนองการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจในระยะยาวได้อย่างเต็มที่ ได้มีการพิจารณาจะสร้างท่าเรือพาณิชย์ที่ศรีราชาเพื่อประโยชน์ทางการค้า อย่างไรก็ตามก็ตีโครงการก่อสร้างท่าเรือที่ศรีราชาถูกระงับไปในเวลาต่อมากระทั่ง พ.ศ. 2504 รัฐบาลได้ว่าจ้างบริษัทวิศวกรที่ปรึกษาเนเคโกแห่งประเทศเนเธอร์แลนด์ มาสำรวจการตกตะกอนในร่องน้ำสันดอนปากแม่น้ำเจ้าพระยา และสำรวจความเหมาะสมทางเศรษฐกิจเกี่ยวกับการสร้างท่าเรือแห่งใหม่ที่ศรีราชา

บริษัทวิศวกรที่ปรึกษาเนเคโกได้เสนอรายงานว่า พื้นที่บริเวณแหลมฉบังเป็นพื้นที่เหมาะแก่การก่อสร้างท่าเรือน้ำลึก เนื่องจากอยู่ตอนในอ่าวไทยคลื่นลมน้อย ดินใต้พื้นทะเลเป็นทรายขุดลอกไม่ยาก และใช้ประโยชน์ในการก่อสร้างได้ อีกทั้งยังมีพื้นที่ราบชายฝั่งสำหรับขยายเป็นพื้นที่หลังท่าเรือได้มากด้วยแต่ก็ยังไม่มีการดำเนินการเพื่อการก่อสร้างท่าเรือในขณะนั้นในระหว่างปี พ.ศ. 2509-2512 ได้มีการก่อสร้างท่าเรือสัตหีบเพื่อประโยชน์ทางการทหารของสหรัฐฯ ซึ่งต่อมาท่าเรือแห่งนี้ได้โอนมาเป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐบาลไทย เมื่อปี พ.ศ. 2515

ในปี พ.ศ. 2516 บริษัทหลุยส์เบอร์เจอร์ได้รายงานต่อกระทรวงคมนาคมว่า การลงทุนเพื่อพัฒนาท่าเรือสัตหีบให้เป็นการพาณิชย์นั้นเหมาะสมกว่าการลงทุนก่อสร้างท่าเรือน้ำลึกแห่งใหม่ที่แหลมฉบัง อย่างไรก็ตาม กระทรวงคมนาคมก็มีความเห็นว่าการพัฒนาท่าเรือสัตหีบให้เป็นการพาณิชย์จะประสบปัญหาเรื่องการรักษาความปลอดภัย ความคล่องตัวในการดำเนินงานท่าเรือ ตลอดจนถึงการลงทุนและการขยายท่าเรือในอนาคต ฯลฯ จึงเห็นควรให้สร้างท่าเรือแห่งใหม่ที่บริเวณแหลมฉบังเพราะสามารถที่จะพัฒนาให้เป็นการพาณิชย์ที่มีประสิทธิภาพและให้ผลประโยชน์แก่ประเทศทั้งในปัจจุบันและอนาคตได้เป็นอย่างมาก คณะรัฐมนตรีจึงได้มีมติเมื่อวันที่ 9 ตุลาคม พ.ศ. 2516 เห็นชอบในหลักการให้สร้างท่าเรือทะเล เพื่อการพาณิชย์ที่แหลมฉบัง แต่หลังจากนั้น เนื่องจากประเทศไทยประสบกับภาวะผันผวนทางเศรษฐกิจรัฐบาลยังไม่สามารถจัดสรรเงินทุนเพื่อการก่อสร้างท่าเรือแหลมฉบังให้ทันกับความต้องการของปริมาณสินค้าที่มีมากจนคับคั่งที่ท่าเรือกรุงเทพฯ ได้ จึงได้มีมติใหม่ให้พัฒนาท่าเรือสัตหีบเป็นการพาณิชย์ก่อน โดยเตรียมดำเนินงานเพื่อการก่อสร้างท่าเรือแหลมฉบังไว้ด้วย

ในปี พ.ศ. 2521 รัฐบาลได้ตราพระราชบัญญัติเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ในท้องที่ตำบลทุ่งสุขลา อำเภอศรีราชา และตำบลบางละมุง อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี พ.ศ. 2521 ขึ้น เพื่อตระเวนคืนที่ดินในท้องที่ดังกล่าว รวมทั้งหมดประมาณ 6,340 ไร่ โดยเป็นการเวนคืนที่ดินของทางราชการ และที่ราษฎรเพื่อให้มาเป็นทรัพย์สินของการท่าเรือแห่งประเทศไทย สำหรับใช้ในการก่อสร้างท่าเรือแหลมฉบังต่อไป

สำหรับการพัฒนาท่าเรือพาณิชย์สัตหีบ เมื่อวันที่ 20 มีนาคม พ.ศ. 2522 คณะรัฐมนตรีได้มีมติอนุมัติให้หน่วยงานท่าเรือพาณิชย์สัตหีบมีฐานะเป็นส่วนงานหนึ่งของการท่าเรือแห่งประเทศไทย เช่นเดียวกับท่าเรือกรุงเทพฯ โดยมีคณะกรรมการท่าเรือแห่งประเทศไทยเป็นผู้กำหนดนโยบายควบคุมการดำเนินงานกิจการและให้ความช่วยเหลือทางด้านวิชาการที่จำเป็นทุกประการ ท่าเรือพาณิชย์สัตหีบเปิดดำเนินการอย่างเป็นทางการ เมื่อวันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ. 2522

คณะรัฐมนตรีได้ประชุมพิจารณาถึงความเหมาะสมของโครงการก่อสร้างท่าเรือพาณิชย์แหลมฉบัง และการก่อตั้งเขตนิคมอุตสาหกรรมในบริเวณแหลมฉบังอีกหลายครั้ง

จนกระทั่งเมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2525 จึงได้มีมติให้เร่งรัดการพัฒนาท่าเรือพาณิชย์-แหลมฉบัง สำหรับบริการสินค้าทั่วไป สินค้าบรรจุตู้ สินค้าเกษตรกรรมบางประเภท และส่งเสริมการผลิตสินค้าอุตสาหกรรมขนาดเบาที่ไม่มีปัญหาต่อสภาวะแวดล้อม

โดยตั้งเป้าหมายให้สามารถเริ่มใช้งานได้ระยะแรก ภายในปี พ.ศ. 2530-2533 และยังสามารถตั้งคณะกรรมการภายใต้คณะกรรมการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกขึ้นดำเนินงานนี้ด้วย โดยมีรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคมเป็นประธาน เพื่อรับผิดชอบดูแลการพัฒนาท่าเรือน้ำลึกชายฝั่งทะเลตะวันออกโดยเฉพาะท่าเรือ-พาณิชย์แหลมฉบัง

ต่อมาเมื่อวันที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2526 คณะรัฐมนตรีได้มีมติให้กระทรวงคมนาคม เสร็จจากรับเงินกู้จากรัฐบาลญี่ปุ่น สำหรับการสำรวจออกแบบ การควบคุมงานก่อสร้าง และการก่อสร้างตามโครงการท่าเรือพาณิชย์แหลมฉบัง และให้กระทรวงการคลังพิจารณาจัดหาแหล่งเงินบาทสมทบ ทั้งจากรายได้ของการท่าเรือแห่งประเทศไทย และจากงบประมาณเพื่อไม่ให้เป็นอุปสรรคต่อโครงการ

ปี พ.ศ. 2527 การท่าเรือแห่งประเทศไทย ได้ว่าจ้างกลุ่มบริษัทวิศวกรที่ปรึกษา PAAS Consortium ให้เป็นผู้ออกแบบรายละเอียดทางวิศวกรรม เพื่อการก่อสร้างท่าเรือ-พาณิชย์แหลมฉบัง การออกแบบแล้วเสร็จ ในเดือนเมษายน พ.ศ. 2529 การท่าเรือแห่งประเทศไทย ว่าจ้าง PAAS consortium ให้เป็นผู้ควบคุมงานก่อสร้างพร้อมทั้งคัดเลือกให้กลุ่มบริษัทอิตาเลียนไทย, Daiho, Daito Kogyo และ Dredging International เป็นผู้รับเหมาก่อสร้าง

อย่างไรก็ตามโครงการฯ ดังกล่าวต้องหยุดชะงักลงชั่วคราว เนื่องจากประเทศไทย ประสบกับปัญหาวิกฤตการณ์ทางการคลัง ในปี พ.ศ. 2526 อันเป็นผลให้รัฐบาล ต้องควบคุมงบประมาณรายจ่ายภาครัฐอย่างเข้มงวด ดังนั้น นโยบายทางด้านเศรษฐกิจของรัฐบาลในช่วงเวลานั้น จึงต้องหันไปเน้นการรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ มากกว่าการกระตุ้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ แต่ด้วยแรงบีบจากภายในอันเกิดจากการรวมตัวของพันธมิตรระหว่างเทคโนโลยีจากสำนักงานคณะกรรมการพัฒนา-การเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ นายทุนชาติและนายทุนท้องถิ่นที่เคลื่อนไหวผ่านพรรคการเมืองร่วมรัฐบาลได้ร่วมกันกดดัน พล.อ. เปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรี

ในขณะนั้น ให้ดำเนินโครงการฯ ต่อไปรัฐบาลฯ ได้ปรับลดเงินลงทุนด้านโครงสร้าง-
พื้นฐานลงร้อยละ 30 และเป็นผลให้โครงการฯ เริ่มขับเคลื่อนอีกครั้ง ในช่วงกลางปี
พ.ศ. 2528 ภายหลังจากเริ่มดำเนินงานโครงการฯ ได้กระทำอย่างต่อเนื่อง (take-off)
ในช่วงกลางทศวรรษที่ 2530 ภายหลังจากมีข้อตกลงพลาซ่า (plaza accord) (เพ็ญ โฉม
แซ่ตั้ง และวลัยพร มุขสุวรรณ, 2546, หน้า 12-13)

ข้อตกลงดังกล่าวมีผลให้ค่าเงินเยนของญี่ปุ่นแข็งตัวขึ้น และยังส่งผลต่อค่าเงิน
ในสกุลอื่น ๆ ในกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมของเอเชีย ไม่ว่าจะเป็นฮ่องกง ไต้หวัน
เกาหลีใต้ ประเทศต่าง ๆ เหล่านี้จึงต้องการขยายฐานการผลิตออกไปสู่ต่างประเทศ
โดยเฉพาะประเทศที่มีแรงงานราคาถูก เช่น ประเทศไทย อินโดนีเซีย มาเลเซีย เป็นต้น
โครงการฯ ยังทะยานขึ้น โดยได้รับความช่วยเหลือจากต่างประเทศในรูปแบบต่าง ๆ
เช่น โอกาสในการกู้ยืมเงิน เงินช่วยเหลือ และความช่วยเหลือทางด้านเทคโนโลยีจาก
ต่างประเทศ สิ่งเหล่านี้ถือเป็นปัจจัยที่มีผลต่อการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมทั้งสิ้น
(ไพโรจน์ จันทรนิมิตร, 2531)

ผลจากมาตรการบังคับของภาครัฐจากส่วนกลางสู่ท้องถิ่น ประกอบกับความจำเป็น
ที่ต้องพึ่งพิงเงินทุนและเทคโนโลยีจากต่างประเทศ รวมถึงลักษณะการประกอบการ
ของภาคอุตสาหกรรมที่เป็นอุตสาหกรรมหนัก ทำให้โรงงานอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้น
ในจังหวัดระยองส่วนใหญ่เป็นโรงงานอุตสาหกรรมประเภทที่ก่อมลพิษ (dirty industry)
ดังนั้น ผลที่ตามมา ก็คือ ปัญหาสิ่งแวดล้อมและปัญหาเชิงสังคมที่เป็นผลเชื่อมโยง
(linkage effect) จากการพัฒนาอุตสาหกรรมในพื้นที่ ซึ่งเป็นปัญหาที่ยังแก้ไม่ตก
ในปัจจุบัน (สุริชัย หวันแก้ว, ปรีชา คุวินพันธ์ และประสิทธิ์ สวาสดิ์ญาติ, 2543, หน้า 7-12)
แผนการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ได้ผ่าน
การดำเนินโครงการมาแล้ว 2 ช่วง คือ โครงการฯ ระยะแรก พ.ศ. 2525-2537
และระยะที่สอง พ.ศ. 2538-2548 ผลการดำเนินงานพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก
ออกในระยะแรก จากการประเมินผลของภาครัฐ พบว่า ผลจากการพัฒนาอุตสาหกรรม
ได้ก่อให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจถึง 3.8 เท่า ผลผลิตภาคอุตสาหกรรมขยายตัว
เพิ่มขึ้นถึง 4.8 เท่า มีการลงทุนรวมทั้งสิ้น 420,000 ล้านบาท มีการจ้างงานประมาณ
460,000 คน โดยเป็นการจ้างงานทางตรงประมาณ 130,000 คน และการจ้างงานทางอ้อม

ประมาณ 330,000 คน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2544)

แต่โครงการในระยะที่ 1 ต้องประสบปัญหาด้านการพึ่งพิงภายนอก เช่น การเป็นบริวารของกรุงเทพมหานคร โดยเฉพาะการต้องใช้ท่าเรือคลองเตย การพึ่งพิงเครื่องจักร อุปกรณ์และวัตถุดิบจากต่างประเทศ ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมเกิดการสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติและมลภาวะสูงขึ้น เช่น ผลกระทบต่อชายหาดท่องเที่ยว การสูญเสียป่าชายเลน และปัญหาด้านสังคม เช่น การไม่สามารถสร้างชุมชนเมืองใหม่ เพราะแรงงานมีฝีมือไม่ได้ย้ายมาตั้งถิ่นฐานถาวรในพื้นที่ ส่วนของโครงการฯ ระยะที่สอง พบว่าเป็นการขยายผลในเชิงปริมาณโดยการเชื่อมโยงการพัฒนาอุตสาหกรรมเข้าสู่พื้นที่ตอนใน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและประเทศกลุ่มอินโดจีน รวมทั้งเร่งรัดการก่อสร้างสาธารณูปโภคและโครงสร้างพื้นฐานไม่ว่าจะเป็น การพัฒนาแหล่งน้ำ การขยายท่าเรือแหลมฉบัง การพัฒนาสนามบินอู่ตะเภา ทั้งนี้เพื่อรองรับการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องนอกจากนี้แล้วยังได้ขยายพื้นที่เป้าหมายครอบคลุมพื้นที่ 8 จังหวัดของอนุภาคตะวันออกเฉียงเหนือรวมทั้งพื้นที่ภาคกลางตอนบน อันประกอบด้วยจังหวัดชลบุรี ระยอง ฉะเชิงเทรา นครนายก ปราจีนบุรี จันทบุรี ตราด สระแก้ว อุดรธานี และลพบุรี (พิชญา อนันตวงศ์ และเดชรัตน์ สุขกำเนิด, 2547) หากจะพิจารณาถึงยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมภายใต้โครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก พบว่า มีการขับเคลื่อนอยู่บนฐานของทฤษฎีการสร้างเติบโตทางเศรษฐกิจ (growth theory) โดยใช้การผลิตเพื่อการส่งออกเป็นตัวจักรสำคัญ เทคโนโลยีไทยได้ตัวแบบการพัฒนาอุตสาหกรรมดังกล่าว

จากประเทศที่ประสบความสำเร็จในการผลิตเพื่อส่งออกไม่ว่าจะเป็นญี่ปุ่น เกาหลีฮ่องกง สิงคโปร์ จีน ยุทธวิธีที่สำคัญที่ใช้ในยุทธศาสตร์นี้ ได้แก่ การเปิดพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเล การสร้างท่าเรือน้ำลึกและการสร้างนิคมอุตสาหกรรมในพื้นที่ใกล้เคียงกันเพื่อประหยัดค่าใช้จ่ายในการขนส่ง ยุทธศาสตร์การเติบโต โดยการส่งออก (export-led growth) ของโครงการฯ มีเป้าหมายของการพัฒนาอยู่ที่การเป็นประตูการค้าสำหรับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และเป็นแหล่งอุตสาหกรรมที่ทันสมัยที่สุดของโลก แม้จะมีการกำหนดพื้นที่เป้าหมายของการพัฒนาอุตสาหกรรมในระยะแรกครอบคลุม

3 จังหวัด คือ จังหวัด ชลบุรี จังหวัด ระยอง และ จังหวัด ฉะเชิงเทรา แต่เมื่อถึงขั้น
 ดำเนินการกลับมีการดำเนินงานเพียง 2 พื้นที่ คือ

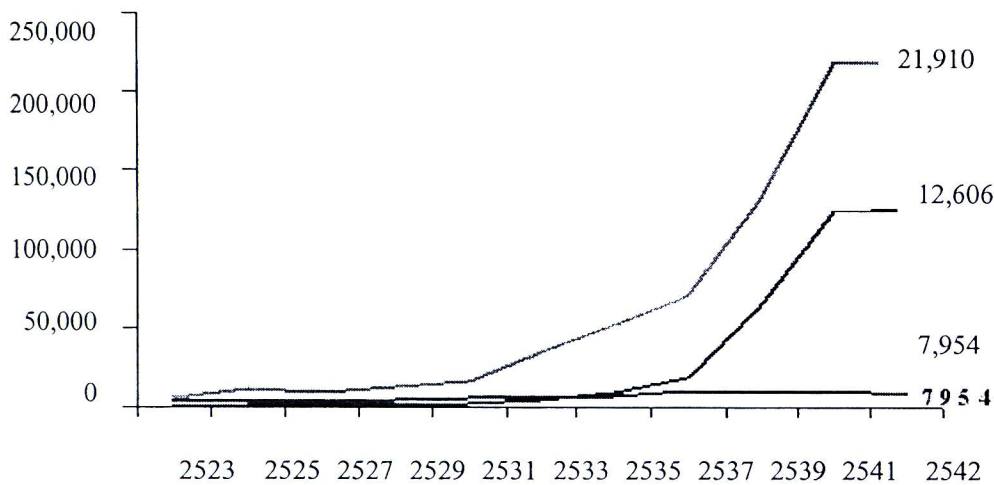
1. พื้นที่บริเวณมาบตาพุด จังหวัดระยอง
2. พื้นที่บริเวณแหลมฉบัง จังหวัดชลบุรี

โดยกำหนดให้พื้นที่บริเวณมาบตาพุดเป็นเขตอุตสาหกรรมหนัก ส่วนพื้นที่บริเวณ
 แหลมฉบัง นั้นจะให้เป็นที่เขตอุตสาหกรรมเบาและเป็นเขตของการส่งออกสินค้าอุตสาหกรรม
 ทั้งนี้เพราะเป็นบริเวณที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาท่าเรือน้ำลึก ดังนั้น พื้นที่บริเวณ
 มาบตาพุดจังหวัดระยองมีสถานภาพเป็นที่ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาประเทศไปสู่
 การสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่วัดโดยรายได้เริ่มต้นตั้งแต่การพัฒนาอุตสาหกรรม
 ในเขตมาบตาพุด จะพบว่า มาบตาพุดเป็นเขตที่มีการวางท่าอากาศยาน
 จากอ่าวไทยมาขึ้นฝั่งและเป็นเขตที่ตั้งแหล่งอุตสาหกรรมหนักหลายประเภท เช่น
 โรงแยกก๊าซธรรมชาติที่เป็นต้นกำเนิดของอุตสาหกรรมปิโตรเคมีและอุตสาหกรรม
 ที่ใช้ก๊าซธรรมชาติเป็นวัตถุดิบ โรงงานผลิตโซดาแอช โรงงานปุ๋ยแห่งชาติ โรงงาน-
 โอเลฟินส์ โรงงานอะโรเมติกส์ โรงเหล็ก โรงงานผลิตเม็ดพลาสติก เป็นต้น อุตสาหกรรม
 เหล่านี้ยังถือว่าเป็นฐานการผลิตที่สำคัญในการพัฒนาประเทศไปสู่การเป็นประเทศ-
 อุตสาหกรรมอีกด้วย

นอกจากนี้ รัฐบาลยังได้ก่อสร้างท่าเรืออุตสาหกรรมมาบตาพุด เพื่อรองรับ
 อุตสาหกรรมหนักที่ตั้งอยู่ในเขตนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดและบริเวณใกล้เคียง ทั้งนี้
 เพื่อให้ผู้ผลิตสามารถนำเข้าวัตถุดิบและส่งออกผลิตภัณฑ์ไปจำหน่ายยังต่างประเทศ
 ได้อย่างรวดเร็ว พื้นที่อุตสาหกรรมมีเนื้อที่ทั้งหมด 10,000 ไร่ เป็นพื้นที่สำหรับอุตสาหกรรม
 8,000 ไร่ มีท่าเรือน้ำลึกขนส่งสินค้าที่สามารถรับเรือขนาด 20,000 ตัน 1 ท่า
 และท่าขนส่งวัสดุเหลวที่สามารถรับเรือขนาด 8,000 ตัน 2 ท่าเป็นที่ตั้งของอุตสาหกรรม
 ที่สำคัญ ๆ คือ โรงแยกก๊าซธรรมชาติ กลุ่มอุตสาหกรรมปิโตรเคมี และอุตสาหกรรมปุ๋ย-
 เคมี เมื่อพิจารณาถึงมูลค่ารวมผลิตภัณฑ์จังหวัดระยองในระหว่างปี พ.ศ. 2523 - พ.ศ. 2542
 เป็นต้นมา จะพบว่า เส้นกราฟแสดงรายได้ของจังหวัด (GPP) และมูลค่าผลผลิต
 ของอุตสาหกรรมมีค่าสูงขึ้นตามลำดับ กล่าวคือ ในขณะที่มูลค่าผลผลิตทางการเกษตร
 อยู่ในระดับต่ำและมีแนวโน้มลดลง การเติบโตของอุตสาหกรรมทำให้รายได้เฉลี่ยต่อหัว

ในระของมีมูลค่าถึง 604,064 บาทต่อคนต่อปี ในปี พ.ศ. 2546 จนถึงปัจจุบัน พ.ศ. 2552 ซึ่งเพิ่มขึ้นจากปี พ.ศ. 2523 ที่มีรายได้เพียง 14,878 บาทต่อคนต่อปี นอกจากนี้ยังพบอีกว่า มูลค่ารวมผลิตภัณฑ์จังหวัด (GPP) ของอุตสาหกรรม (รวมทั้งสาขาการผลิตเหมืองแร่ และย่อยหิน ไฟฟ้าและประปา) ในปี พ.ศ. 2543 คิดเป็นร้อยละ 87.0 ในขณะที่เกษตรกรรม มีสัดส่วนเหลือเพียงร้อยละ 2.79

ภาพ 1 กราฟแสดงผลิตภัณฑ์จังหวัด ปี พ.ศ. 2523-2542

ที่มา. จาก ข้อมูลการตลาดจังหวัดระยองประจำปี พ.ศ. 2550 (หน้า 15), โดย สำนักงานพาณิชย์จังหวัดระยอง, 2551, ระยอง: ผู้แต่ง.

การขยายตัวของอุตสาหกรรมในจังหวัดระยอง สะท้อนให้เห็นถึงการครอบงำของวิธีการผลิตแบบทุนนิยม โดยการเข้าไปแทรกแซงภาคเกษตรของจังหวัด กล่าวคือ เกิดการสูญเสียที่ดินของเกษตรกรจากการใช้กฎหมายบังคับเวนคืนที่ดินเพื่อสร้างนิคมอุตสาหกรรม เช่น พบว่า มีการเวนคืนที่ดินที่ผ่านมาถึง 20,000 ไร่ในราคาไร่เพียง 1-2 หมื่นบาท นอกจากนี้การสูญเสียที่ดินจึงมาจากการขายที่ดินให้แก่นายทุนแก๊งกำไรที่ดิน

เพื่อลดปัญหานี้สืบจากการทำพืชเศรษฐกิจ และยังขายที่ดินซึ่งได้รับมลพิษจากโรงงาน จนไม่อาจจะทำการเกษตรเดิมได้แล้ว

โครงสร้างทางเศรษฐกิจของจังหวัดระยอง ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่มีภาคเกษตรกรรมเป็นหลัก เปลี่ยนไปเป็นภาคอุตสาหกรรมเป็นหลัก จากข้อมูลของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ การศึกษา พบว่าผลิตภัณฑ์มวลรวม (GPP) ของจังหวัดระยอง ในปี พ.ศ. 2549 มีมูลค่าทั้งสิ้น 527,183 ล้านบาท โดยมีอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (growth rate) (สำนักงานพาณิชย์จังหวัดระยอง, 2551) ซึ่งเป็นผลจากการผลิตด้านอุตสาหกรรมเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะอุตสาหกรรมปิโตรเลียม และปิโตรเคมี มีมูลค่าผลิตภัณฑ์เฉลี่ยต่อหัวเท่ากับ 996,079 บาท/คน/ปี เป็นลำดับที่ 1 ของประเทศ

สังคมทวิลักษณ์แห่งการพัฒนาของจังหวัดระยองในปัจจุบัน

พัฒนาการในประวัติศาสตร์ของจังหวัดระยองได้สร้างผลิตผลในปัจจุบันให้จังหวัดมีลักษณะทวิลักษณ์ โดยมีปัจจัยทางเศรษฐกิจและการเมืองเป็นปัจจัยหลักในการขับเคลื่อนหลัก ดังนั้น ในที่นี้จะชี้ให้เห็นถึงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมืองในจังหวัดระยองเป็นสำคัญ คือ

เศรษฐกิจแบบทวิลักษณ์ของจังหวัดระยองในปัจจุบัน

การครอบงำทางเศรษฐกิจของทุนต่างชาติ ทุนชาติ ทุนรัฐ และกระแสโลกาภิวัตน์ ก่อให้เกิดปรากฏการณ์ทางเศรษฐกิจของจังหวัดมีลักษณะทวิลักษณ์ (dual economy) ระหว่างอุตสาหกรรมและเกษตรกรรม ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่น่าสนใจอย่างยิ่งในกระบวนการพัฒนาทุนนิยมไทย โดยภาคอุตสาหกรรมและภาคเกษตรกรรมได้แบ่งพื้นที่กันอย่างชัดเจน กล่าวคือ ภาคอุตสาหกรรมหลักอยู่ในบริเวณนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด เป็นผลให้ชุมชนมาบตาพุดได้เปลี่ยนจากชุมชนเกษตรกรรมเป็นสังคมอุตสาหกรรมแห่งแรกของจังหวัดระยอง และในปัจจุบันจะมีการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมไปยังพื้นที่ต่าง ๆ เช่น อำเภอบ้านค่าย กิ่งอำเภอนิคมพัฒนา อำเภอแกลง เป็นต้น

ส่วนพื้นที่รอบนอกของจังหวัดระยองนั้นยังเป็นภาคเกษตรกรรม เช่น อำเภอ-บ้านค่าย อำเภอวังจันทร์ อำเภอแกลง ผลผลิตทางการเกษตรหลักของจังหวัด ได้แก่ มันสำปะหลัง สับปะรด สวนผลไม้ ยางพารา ประมง และปศุสัตว์ เป็นต้น แต่ทว่าผลผลิตทางการเกษตรในจังหวัดไม่ได้มีผลต่อการกระตุ้นเศรษฐกิจของจังหวัดเท่ากับอุตสาหกรรมแม้ว่านโยบายการพัฒนาของรัฐเน้นการเจริญเติบโตของภาคอุตสาหกรรมอย่างเต็มรูปแบบในจังหวัดระยอง เศรษฐกิจของจังหวัดมีลักษณะทวิลักษณ์ แต่อีกด้านหนึ่งของการพัฒนาอุตสาหกรรมกลับมาทับซ้อนกับวิถีของชาวบ้านดั้งเดิมที่ยังดำรงชีพอยู่ภายใต้ระบบเกษตรกรรมตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ก่อให้เกิดเป็นสภาพคู่ขนานของระบบเศรษฐกิจในจังหวัดแห่งนี้ลักษณะทวิลักษณ์ของของระบบเศรษฐกิจในจังหวัดระยองระหว่างอุตสาหกรรมและเกษตรกรรม

แม้ว่าจะเป็นปรากฏการณ์ของการพัฒนาทุนนิยมไทยในต่างจังหวัด แต่สิ่งที่ต้องตระหนักและให้ความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง คือ ภาวะความขัดแย้งระหว่างภาคอุตสาหกรรมและภาคเกษตรกรรม คือ ปัญหาการช่วงชิงทรัพยากรและผลกระทบของการพัฒนาอุตสาหกรรมต่อภาคเกษตรกรรม ปัญหาดังกล่าวได้เริ่มก่อตัวอย่างช้า ๆ แต่แหลมคมในจังหวัดระยองและคาดว่าในระยะยาวจะนำไปสู่ความขัดแย้งหลักที่รุนแรงระหว่างภาคอุตสาหกรรมและภาคเกษตรกรรม ถ้าทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดไม่สามารถจัดสรรได้ลงตัว เช่น ปัญหาการแย่งชิงน้ำระหว่างภาคอุตสาหกรรมและภาคเกษตรกรรม

อย่างกรณีการแย่งชิงน้ำช่วงกลางปี พ.ศ. 2548 จนถึงปี พ.ศ. 2549 เนื่องจากเกิดฝนแล้งทิ้งช่วงอย่างหนักในจังหวัดระยอง ปัญหาการขาดแคลนน้ำมีผลต่อการจัดสรรน้ำระหว่างภาคอุตสาหกรรมและภาคเกษตรกรรม และก่อให้เกิดของความขัดแย้งก่อตัวขึ้นเกือบทุกอำเภอในจังหวัดระยอง หรือกรณีปัญหาผลผลิตทางการเกษตรได้รับความเสียหายอย่างมากในปัจจุบัน ชาวบ้านได้ตั้งข้อสังเกตว่าความเสียหายเป็นผลมาจากโรงงาน นอกจากนี้ยังมีกลุ่มชาวประมงชายฝั่งที่มีความเจ็บแค้นกับผลกระทบอันเนื่องมาจากการพัฒนาอุตสาหกรรมมีผลทำให้สัตว์น้ำลดน้อยลงอย่างเห็นได้ชัด นอกจากนี้ความขัดแย้งระหว่างภาคอุตสาหกรรมและเกษตรกรรมยังเป็นผลมาจากผลกระทบที่เกิดจากการพัฒนาอุตสาหกรรมด้วย เช่น ปัญหาผลผลิตทางการเกษตรตกต่ำ เกษตรกร

ที่เกิดจากการพัฒนาอุตสาหกรรมด้วย เช่น ปัญหาผลผลิตทางการเกษตรตกต่ำ เกษตรกรในจังหวัดระยองได้ตั้งข้อสังเกตว่าจะมีสาเหตุมาจากมลพิษที่เกิดจากโรงงานอุตสาหกรรม (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2549)

จากการพัฒนาภาคอุตสาหกรรมในพื้นที่อย่างรวดเร็วและการรวมกลุ่มของกลุ่มอุตสาหกรรมในพื้นที่ทำให้ประสบกับปัญหาการบริหารจัดการด้านสิ่งแวดล้อมและ อาชีวอนามัย อาทิเช่น ผลกระทบด้านคุณภาพอากาศ ปัญหาเกี่ยวกับสุขภาพ การขาดแคลนทรัพยากรน้ำ ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ส่งผลให้เกิดการเรียกร้องจากประชาชนให้มีการดำเนินการ แก้ไขปัญหาอย่างเป็นระบบ และการมีส่วนร่วมในการรับรู้สภาพปัญหา จาก การพัฒนาอุตสาหกรรมในพื้นที่และมีการขยายตัวอย่างต่อเนื่องได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิตของชุมชนในพื้นที่ ปัญหาที่สำคัญที่ผ่านมาสรุปลงได้ดังนี้

พ.ศ. 2543-2546 ปัญหาเรื่องกลิ่นรบกวน จากโรงงานปิโตรเคมี และ โรงกลั่น สืบเนื่องจากพื้นที่ตั้งของโรงงานอยู่ใกล้กับชุมชน โดยขาดพื้นที่กันชน การดำเนินการแก้ไขได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องด้วยดีจน กระทั่งปัญหาทุเลาไปเป็นอันมาก

พ.ศ. 2548 ปัญหาเรื่องภัยแล้ง เกิดภาวะขาดแคลนน้ำในพื้นที่ ส่งผลให้เกิดความระแวงในการแย่งใช้น้ำระหว่างชุมชนกับภาคอุตสาหกรรม ภาครัฐได้ประสานการแก้ไขปัญหาและจัดหาแหล่งน้ำเพิ่มเติม จนกระทั่งปัญหานี้ผ่านพ้นไปด้วยดี

พ.ศ. 2550 ความต้องการให้ประกาศเขตควบคุมมลพิษ จากผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ อาทิเช่น ปัญหาสุขภาพอนามัย ปัญหาการปนเปื้อนในน้ำบ่อต้น ปัญหาเรื่องสารประกอบอินทรีย์ระเหยง่าย ทำให้องค์กรเอกชนเคลื่อนไหว รณรงค์ให้รัฐบาลพิจารณาประกาศให้พื้นที่มาบตาพุดเป็นเขตควบคุมมลพิษ

ปัญหาได้ลุกลามบานปลายจนนำไปสู่การฟ้องศาลปกครองระยอง ตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2550 จนในที่สุดคณะกรรมการสิ่งแวดล้อม ประกาศให้ 5 ตำบล พื้นที่นิคมมาบตาพุด-บ้านฉาง เป็นเขตควบคุมมลพิษภายใน 60 วัน จากกรณีที่ชาวมาบตาพุดจำนวน 11 ชุมชนรอบนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด จังหวัดระยอง ได้มอบอำนาจให้โครงการนิติธรรมสิ่งแวดล้อม ขึ้นฟ้องคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ฐานละเลย

ต่อหน้าที่ไม่ประกาศพื้นที่มาบตาพุดเป็นเขตควบคุมมลพิษ (สมฤดี นิโครวัฒน์ยิ่งยง และวารสาร น้อยพันธ์, 2552, หน้า 15-17)

จากการวิจัยพัฒนาการทางประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของภาคตะวันออกตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันที่ผู้วิจัยพยายามสรุปให้เห็นภาพรวมของพัฒนาการทางเศรษฐกิจ ทำให้เรา พบว่าภาคตะวันออกเป็นภูมิภาคที่มีพลวัต (dynamic) ทางเศรษฐกิจที่โดดเด่นภูมิภาคหนึ่งของประเทศไทย พลวัตของการทางเศรษฐกิจมีอย่างต่อเนื่อง จากระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ เข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบการค้าในระบบตลาดบนฐานของทรัพยากรในท้องถิ่น ภายใต้เงื่อนไขการพัฒนาตามนโยบายของรัฐบาลในแต่ละยุค จนก้าวไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมด้วยการขับเคลื่อนการพัฒนาอุตสาหกรรมเต็มรูปแบบนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงอย่างรอบด้านในภูมิภาคแห่งนี้ และนำไปสู่ปัญหาความขัดแย้งอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อนในประวัติศาสตร์ของภาคตะวันออก โดยเฉพาะความขัดแย้งระหว่างประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาอุตสาหกรรม รัฐ และกลุ่มทุนในปัจจุบัน